

Д-р ГАНС ВАЙГІНГЕР.

ФРИДРИХ НІЦШЕ — ЙОГО ФІЛЬСОФІЯ.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~Н. 428~~

З німецької мови переклав

Микола Стадник.

~~Фаніст. Філософ.~~
Л Ї В І В.

Наклад „Універсальної Бібліотеки“.

№3(41)6-649

Д-Р ІАНС БАЙНІТЕР

— РЯДІХ НІЩЕ —

НІЩЕ ФІЛОСОФІЯ

Львівська державна

наукова бібліотека

Відділ рукописів та стародруків

Львівська державна

Львівська державна
наукова бібліотека

№

6419

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

Отся праця про філософію Ніцшого Ганса Вайгінгера, професора університету в Галле, знаного зі знаменитих студій над філософією Канта, — се одна з найліпших студій в сім роді, так що заслугує на се, щоб придбати її для нашої читаючої публіки. Повстала вона з викладів, які мав д-р Ганс Вайгінгер у товаристві доцентів університету в Галле в липни 1899 року, які відтак ще кілька разів повторені і на ново перероблені видав особною книжкою. Сам Вайгінгер говорить про свою працю в передмові до першого видання: „Я можу сказати, — пише він, — що мій виклад за кожний раз будив сю думку, що він подає нове і самостійне осьвітлене того дивного мислителя та що зможе з иньшого боку вказати дорогу, ведучу в глибину його дивних поглядів. І в дійсности не знаю в літературі праці про Ніцшого, яка робила би зайвими мої виводи. Се одно вже дає мені право до своєї повени письм про, за і проти Ніцшого додати ще й сей мій виклад, длятого власне, що зможе сказати щось нового про Ніцшого“.

І дійсно, се гарний, короткий, а вичерпуючий виклад думок Ніцшого; його позірно безладні і порозкидані гадки — *disiecta membra* — вяже в одну заокруглену, систематичну цілість. А що

головно має вартість в наших очах, то ся обективність, з якою Вайгінгер розбирає думки Ніцшого; говорить виключно як історик філософії. А вдало ся се йому ще тим ліпше, що Вайгінгер не є приклонником Ніцшого. Подає нам отже дуже ясно історичне становище Ніцшого в історії філософії і через се підготовляє основи до справедливої оцінки його поглядів та його значіння; подає лише, — як кажемо, — підстави, на яких Ніцше будує свій дивний будинок своїх думок, а сам не критикує, ані доказує, що вони занадто пересадні, або переборщені. Критику полишає читачам, щоб кождий сам зі своєї точки погляду і досвіду міг виробити собі критичну думку. Через се ся праця Вайгінгера надаєть ся знаменито як вступ до лектури самих творів Ніцшого. Прочитавши її, не будемо покvapні переймати ся односторонно думками Ніцшого.

Наш переклад являєть ся із третього, найновішого і доповненого видання.

Про саме жите Ф. Ніцшого не багато можна сказати; не богате воно в зовнішні пригоди, але буйне та взнесле у внутрішні переживання... Він уродив ся дня 15. жовтня 1844 року в Rūcken, де батько його був пастором. На п'ятому році відумер йому батько і малий Фридрих переніс ся з родиною до Наймбурга. Там почав ходити до школи. В жовтні 1858 р. як чотирнадцятилітний хлопець вступив до славної школи Шульпфорти, в котрій ріжними часами вчили ся Кльопшток, Фіхте, Шлегель, Ранке. В 1864 здав матуру і записав ся на університет, спершу в Бонн, де перебув два півроча, а відтак в Липську, де студіював клясичну грецьку фільо-

льоґію. Рівнож займав ся філософією, а рішучий вплив зробив на нього відразу Шопенгавер. Припадково купив 1865 року в антикварнії в Липську твір його: „Світ як воля і уява“, і світогляд Шопенгавера став ся відразу основою його власних філософічних концепцій.

Відтак відбував Ніцше однорічну військову службу, але впав з коня і став нездібний до дальшої служби. Подужавши троха, вернув до Липська і почав приготовлювати ся до докторату. Та ще перед зложенем остаточних іспитів докторських, отримав в 1869 р посаду професора університету в Базілеї. Університет в Липську признав йому степень доктора, увільняючи його від іспитів.

Відтак 10 літ провів Ніцше супокійно і в безустанній праці, займаючи ся філософією, класичною грецькою старовиною і новітньою культурою. На університеті викладав систематично, а також поза університетом викладав грецьку мову в т. зв. Paedagogium, в школі посередній між гімназією, а академією.

Поза тим мало з ким зносив ся, а пробував лише в товаристві найблизших знайомих і приятелів, між котрими були славний історик Буркгардт, Ришард Ваґнер і його жінка Козіма. Дім Ваґнера відвідував Ніцше досить часто у його самотній віллі в Трітшен під Люцерною.

Скажемо тут, що Ніцше дуже сильно відчував потребу приязни, але був недоступний для чувств любови... Здаєть ся для того, що бачив перед собою широкий шлях далекосяглих дум філософічних, а далі, що тяжко булоб знайти жінчину, яка зрозуміла би його цілковито. Пречінь навіть з приятелем (Ваґнером) не міг він, як побачимо далі, — йти разом через житє. А коли бачив, які спустошеня робить любов

у серцях його приятелів, говорив зі сумним усьміхом: „І всьо те задля малого дівчати?“ А до сього вандрівця, що пливе на філях моря-житя і що змучений житєвим шумом і гуком у жєнщині бачить супокійний приют, — кличе Ніцше: Збуди ся, приятелю, погадай, скільки галасу і неспокійної метушні там і то на жаль буденного і дрібничкового галасу... не найдеш там того чаруючого виду, як се з далека тобі уявляєть ся... Чар і сила жєнщини, — се *actio in distans*, — і на се потреба дійсно віддалі.

Ніцше шукав розради в красоті природи, і в часі сьвят та вакацій вічно подорожував, звідуючи побережа озера Генєвського і північну Італію.

В сїм десятиліттю його житя в Базілеї (1869 до 1879) треба зазначити два факти, важні в його житю. В 1870 році, підчас францусько-пруської війни вступив як охотник до війська, але захорував небавом і тяжко недужий повернув домів. Сій хоробі приписує його сестра Е. Ферстер-Ніцше всі лихі наслідки пізніщої умової хороби, бо не відпочивши добре і не скріпляючи ся фізично, — почав сильну умову працю. А надірване здоровле скоро почало відтак погіршувати ся... Від самого 1870 р. терпів на болі голови, на жолудок та на очі (був з роду короткозорий).

В р. 1875/6 здоровле його страшно погіршило ся, він мусїв взяти цілорічний урльоп і зиму 1876/7 р. перебув на полудні в Італії (головно в Сорєнто) і в горах Швайцарії. Відтак знова повернув до праці, але здоровле не вертало. При кінци 1877 року на власну просьбу увільнив ся від обовязків профєсорства в *Paedagogium*, а весною 1879 р. усунув ся також із становища профєсора університету. Тішив ся мрією, що

вільний від заводових обов'язків з тим більшою силою зможе працювати в царині науки філософії.

Другий факт, — се зірване сердечної приязни з Вагнером в 1876 році. Піднести се тут треба тим більше, що в с'їм факті відбивається як найліпше його істота; сей момент його особистого життя лучить ся як найтісніше з його філософічною думкою, з її розвоєм у нього... Ніцше йшов консеквентно за розвоєм своїх думок, як вони ширшали у нього і нові горизонти показували. І нічого його не повздержувало від сього, хочби навіть прийшло ся зірвати так дороге як чувство щирої приязни, власне в ім'я тих внутрішніх своїх сил і думок. В році 1868 пізнав Ніцше Вагнера в Липску, а в рік пізніше був його приятелем, відвідуючи його часто в Трітшен. „Через кілька літ, — писав відтак Ніцше, — жили ми разом і то так в області великих, як і малих справ. Мали ми до себе безграничне, взаїмне довіре“. Ніцше дуже перейняв ся драмою і його музикою, і в IV. часті своїх: „Уваг не на часі“ п. з.: Ришард Вагнер і його побут у Байреуті, — пише велику апологію Вагнера, виславляючи його артистичні і духові цїхи і індивідуальність. Але в кілька тижнів відтак підчас свого побуту в Байреуті на виставі тетральогії Вагнера зірвав із ним, закидуючи йому плиткість, себто потяг до середновіччя і християнства, чудовности та німецького патріотизму. Оттак Ніцше розпочав від обожання творів своїх учителів Шопенгавера і Вагнера, відтак повернув до їх авторів і полюбив їх, як людей, як геніїв. Тоді ухилив усяку острійшу критику, щоби не закаламутити приязни. Але прийшла хвиля, що він хоч із роздертим серцем мусів піти за голосом своєї думки, мусів оберну-

ти ся з острою критикою проти приятеля, бо не таких людей шукав, бо він у зіткненню ся з ними шукав себе самого. Він обожаючи Шопенгавера, творив свій оригінальний, ідеальний, — після своїх понять, — взір філософа трагіка, а в духовім портреті Вагнера і його думки, — віддаляв ся так само від дійсности і творив ідеал „діонізізського“*) артиста... Він відтворював не людей дійсних, але сон-мрію свою власну про них... А в Байреуті стала йому ясно перед очима різка різниця поміж дійсною особою Вагнера, а ідеальним, улюбленим образом, сотвореним собою. Відвернув ся отже від Вагнера.

Вагнер любив Ніцшого і назвав се невдячністю, що ніби під його впливом поріс у славу,

*) Для зрозуміння „діонізізськості“ Ніцшого скажемо, що Ніцше творив понятє двох сьвітів: діонізізського і аполінського. Сьвіт бога Аполля — се країна вічної, улудної краси і сьвітлості, де нема причин до внутрішніх болів і неспокоїв, де дійсність, як гарний сон... Тож для поета, маляря, (а й філософа) і сей наш сьвіт представляєть ся як улуда змислів, поза котрою криєть ся загадочна дійсність, і вони сї улудні, чудові марева перекладають на мову краси в образи пензля, або в постаті героїв епічної поезії. — Суперечний сій країні краси і погідної сьвітлості — се сьвіт бога Діоніза, сьвіт шалу у ошоломленя, вічного болю і вічної розкоші життя. Його слуги артисти: поет-лірик, музик, актор, танцюрист... грають чутєм на чувствах людських. Діонізізський отже чоловік в розкоші будячої ся до нового життя природи, розміряний тонами музики, півваний вихром танцю, затоплює свою індивідуальність у всесьвіті, спливає ся у відвічну в сьвіті одність. А в сїм розпливанню ся у всесьвіті відслонюють ся незнані країни істнованя, і розкіш, терп'їне, загадки, пізнане лучать ся в одну страшну цілість... Се гроза життя, се танець життя і смерті, се музика судьби, змінчива і тверда сила призначеня, крик розпуки, що судьба така, а не иньша, що нема виходу із зачарованого кола, — се наш внутрішній сьвіт, повний скорбот, туги, безнадійности, супроти пропасти глибоких істнованя. — А освободжене із сих терпінь бачив Ніцше в штуці драматичній.

а відтак кинув на се каменем, аби самому заяснити.

Ніцше знова бачив у сій уразі дрібничковість та тісноту думки. Він у глибині серця мав як найщиріші почуття для нього як для приватного чоловіка, але не узнавав обов'язку ощаджувати його на арені публичній, в сфері своїх думок і ідеалів. Він уважав приязнь як спільну дорогу до тих самих провідних зьв'язд.

Се особиста „нова“ етика Ніцшого, незрозуміла для багатьох ісповідників „давної“ етики, але се природне для Ніцшого, се цілком у згоді з його внутрішнім переконанєм; він лише пішов за внутрішнім голосом своєї щирости.

Про отсей конфлікт з Вагнером ми розказали й докладніше, бо власне від сього моменту залежало, що Ніцше повернув ся на инший шлях філософічної думки; про се прочитаємо й в самій праці Вайгінгера, де він розбрати ме всі три періоди його творчости і розвою його філософічної думки.

В дальшій десятиліттю філософічної творчости Ніцшого (1879—1888), як він покинувши заняття, віддав ся виключно роздумуваням філософічним, скристалізували ся філософічні думки цілком самостійно, завершуючи його сьвітогляд. Мимо тяжких болів писав і творив багато, силою волі перемагаючи хворобу. Через кілька літ перебував зимою в Італії, літом в горах швайцарських, в улюбленім селі Сільс-Марія. Через розважне жите допровадив здоров'є до менш-більш можливого стану.

Хвороба умова, що виступила в перших днях січня 1889 р. перервала нитку його думки і вкинула в темні безпросьвітного божевіля.

В домі божевільних прожив спокійно десять літ. Одягнувши ся чистенько, сидів цілими годи-

нами з неповоротно погаслими очима, або на-
раз прокидав ся з бездушної мелянхолії, брав
сестру Е. Ферстер за руку, що весь час його
доглядала, і шептав живо: „Щастє настане,
правда Лізо?“ Помер 25. серпня 1900 року.

М. С.

ФІЛЬСОФІЯ НІЦШОГО.

Фридрих Ніцше, — се нині перворядний письменник у літературі. Його твори покvapно читають не лише в Німеччині, але також далеко поза границями. — А найліпше свідчить про се всестороннє і інтензивнє заінтересованє його творами і його думками ціла маса письм за ним і проти нього. І сей вплив Ніцшого полишив глибокі сліди в краснім письменстві і штуці. Вистарчить на се згадати з німецьких письменників лише Гергардта Гавптмана, Судермана і Гальбе'го, а з артистів хочби Клінгера, не говорячи вже про заграничних письменників, як Метерлінка і Габрієля Анунція, Штріндберга і Брандеса. А навіть Ібзен, хоч і не виявляє залежності від Ніцшого, має одначе багато спільного з ним. Молодші артисти і письменники — особливо ті, що громадають ся коло видавництва „Пан“ — уважають Ніцшого своїм провідником. А стиль у літературі і штуці розвиваєть ся безперечно під впливом Ніцшого. Ціла маса питомих йому, влучних висловів Ніцшого перейшла в загальнє уживанє у молодої генерації Німеччини, і з усіх усюдів лунають Ніцшівські гасла, як: „поза межами добра й зла“ (jenseits von Gut und Böse), „жажда сили“ (der Wille zur Macht), „ті, що їх много за много“ (die Viel-zu-Vielen), „відверненє всіх вартостей“ (die Umwertung aller Werte), „надчоловік“ (der Übermensch) і багато иньших подібних висловів, які вийшли вже в загальнє уживанє.

Щож за причина сього надзвичайного впливу? На яких властиво питоменностях письм Ніцшого опираєть ся дійсно се незвичайне поведжене? Отсе питання, які ставляю. Та відповісти на них зможемо лише тоді, коли пізнаємо саме ядро погляду на сьвіт Ніцшого. Бож тільки на сій основі зрозуміємо сі впливи. Не думаю виголошувати панегірика на честь Ніцшого, ані не хочу виступити проти нього з громовою філіпікою, — я буду старати ся просто лише зрозуміти генетично його самого та його філософію, і так власне дійти до зрозуміння його незвичайного впливу.

В багатьох письмах про Ніцшого будемо мати очевидно радше оцінку автора про се незвичайне явище, ніж чисто об'єктивний виклад про сей незвичайний сьвіт думок Ніцшого. Се о много лекше в реторичних висловах обурювати ся на „неморальні“ науки Ніцшого, або безкритично виносити під небеса нову науку, ніж ясно представити сі нові погляди так що до їх внутрішнього звязку, як і що до їх історичних основ. Я одначе, — хоч наука Ніцшого може мати в собі багато несимпатичного, — буду її з таким самим холодним супокоем демонструвати, з яким демонструє і аналізує природознавець явища природи, хочби як вони були огидні й страшні.

Я хочу дати лише необхідну основу так, щоби сам читач міг виробити собі свій власний суд, а не хочу накидувати йому мого власного суду. Очевидно, такий об'єктивний виклад, — се неосяжний ідеал, бож вже сам вибір і групуване гадок залежить від суб'єктивного погляду автора. Одначе не вважаючи на се, я буду старати ся зблизити до сього ідеалу; *sine ira et studio*, — як говорить влучне давнє слово, бажаю розгор-

нути науку Ніцшого як образ перед очима читача.

Бажаю отже об'єктивно виложити філософію Ніцшого. Але зараз таки на вступі підносити муть три закиди проти моїх поважних замірів. Може всі вони трохи за педантичні, та я мушу одначе з ними розправити ся, заки приступлю до свого завдання.

Від багатьох почуємо: „Ніцше — се автор тепер лише в моді; недавно був таким Шопенгавер, відтак Е. Гартман, а нині Ніцше, а завтра або позавтра прийде черга на иньшого. Чи варто отже займатися такими скоро проминаючими явищами, які каприс моди ставить у сам осередок загального заінтересованя, а відтак у погоні за вічно новим відкидає як яку з'ужиту забавку?“ — Скажімо на хвилю, що се правда. Але тоді прецінь насунеться нам дуже важне і інтересне питанє: длячого власне як раз Ніцше увійшов в моду? Рік-річно виходять в світ сотки письм філософічних. — Длячого власне з тих соток письм як раз твори Ніцшого стали „в моді“? Що стало „модою“, мусить прецінь мати на собі якісь особливші, в око впадаючі відзнаки, бож інакше не було би се власне „модою“. Але взагалі — се дуже небезпечно покликувати ся на „моду“. Коли хтось нове якесь явище окричить злобно „модою“ і думає, що вже з ним покінчив, — сей може в очах ігнорантів уходити за дуже основного і глибокого знатока, але в дійсности за сим дуже часто криється тільки брак розуміння річи, або вигідне лінєвство. Коли філософія Картезія задукала до воріт німецьких університетів, де як скрізь тоді — панувала необмежено схолястика, представителі аристотелізму окричали нову філософію, котра прецінь зреформувала цілу науку,

що се також тільки „мода“, а щоб додати більшої ваги сьому закидові, говорили, що се мода загранична. Свого часу і з Шопенгавером хотіли розправити ся коротко фразою „мода“, а прецінь він живе й досі й жити буде завсїгди.

А другий закид роблять такий: „Ніцше, — се ніякий філософ, бо він не дав нам жадної повної і викінченої філософічної системи; не варта отже займати ся його концепціями, хоч як вони глибоко подумані, але несистематичні вони і з собою суперечні“. Скажімо, що се дійсно так; та закид такий був би дуже педантичний. Чи думки Ніцшого творять певну викінчену систему, чи ні, — се обоятно супроти питання, чи важні вони і далекосяглі. Русо рівнож не дав жадної системи, а прецінь його ідеї мали як найсильніший вплив на європейську філософію. А Монтень і Паскаль, La Rochefoucauld і Vauvenargues, — чиж не займаєть ся ними історія філософії, хоч вони й не дали нам заокруглених і викінчених системів? Чиж можна поминути Гамана, Якобі'ого і Ліхтенберга длятого, що не були систематиками?

Третій і на перший вид ніби найтяжший закид звучить цілком просто: „Ніцше, — се хорий ум; се безцільно займати ся творами божевільного“. Але й сей закид легкодушний. Правда, Ніцше попав вкінці в умову хоробу, але та хороба виступила доперва в 1889 р., коли вже він написав був свої твори. Музика Шумана і поезія Гельдерліна позістануть клясичними, хоч оба сі мужі померли в божевілі. — Але закид сей можна інакше сформулювати і сказати: „Хоч умова хороба виступила доперва в 1889 р., то однак вже перед тим була вона в ньому в укрітїм стані, а сліди сього ненормального стану його духа можна власне бачити виразно в його тво-

рах із перед 1889 року“. Скажімо, що се дійсна правда; то мимо того сей закид таки дуже поверховий. Прецінь же патологічні об'яви не рідко лучаються в життю, а також і в писаннях визначних людей, нпр. у Русо. Власне у геніяльних людей сплітається нормальність і аномальність якось так дивно зі собою, а прецінь ніхто не думає сумнівати ся про визначне значінє таких геніяльних одиниць. І взагалі треба добре надумати ся, чи можна людям і їх думкам, що відбігають від пересічного способу життя, робити закид, що в них є щось хоробливого. Будьмо обережні в такому обвинувачуванню, бо можемо зрештою самі дочекати ся, що сей закид обернеть ся проти нас самих. Бо власне сам Ніцше закидає нашій епосі звиродніне, а навіть скошлявлене волі, і бажає вказати дорогу до выздоровлення. Се дуже легко окричати хорими тих, що мають иньшу гадку, але як тяжко означити докладно, що власне належить вважати як „хоре“, а що як „здорове“.

Сі три закиди не можуть нас отже повздержати від сповнення нашого завдання; думаємо, що Ніцшого і рух викликаний через нього мусимо трактувати цілком поважно. А тема се не лише вдячна, але й дуже важна: здати собі справу з філософічних принципів Ніцшівського погляду на світ і життя, аби в той спосіб зрозуміти його вплив.

Ріжні є причини, що пояснюють поведжене Ніцшого; одні більше ділають на тих, другі більше на иньших. Але один чинник ділає зарівно на всіх із непереможним чаром, навіть на противників Ніцшого, а се — форма. Ніцше, —

се перворядний артист в стилію. Не мало маємо таких, котрих сама форма так далеко очаровує, що вони вже й самий зміст приймають без усяких застережень. Маємо людей, які незвичайно живо відчують красу мови і стилістичної форми. Особливо між артистами і літератами буває багато таких любителів стилію. Велика частина приклонників Ніцшого — не свідомі навіть того, що вони обожають Ніцшого не так мислителя, як радше артиста.

Прикмети Ніцшівського стилію опишу цілком коротко. Ніцше володіє мовою з незвичайною віртуозністю. Свідомо і з повним заміром уживає він всіх средств блискотливого стилію. Він не вичерпаний в різких антитезах, у розкішних образах, у твореню влучних висловів та в невичерпаній грі слів. Рівнож добре розуміється на штуці голосного степенювання аж до сильних блискавиць та громів, як і на штуці дискретнього зазначування, наглого замовкнення та замовчування. Бесіду оживляє він раз питаннями, то знова імперативами. Цілим арсеналом старинної і новітньої реторики і стилістики володіє Ніцше дійсно по майстерськи.

Сі світлі прикмети його стилію виступають у Ніцшого особливо від часу, як він почав писати афоризми. Власне в афоризмах можуть сі стилістичні ціхи виявити ся о много ліпше, чим у цілому довгому викладі; афоризми власне сього вимагають, щоби їх вигладжувати аж до крайности. Їх ляпідарність і стислість вимагають тим більшої старанности в їх формі. А Ніцше з'умів се знаменито власне в афоризмі оперувати всіми тими реторичними штучками.

Але навіть цілком поминувши надаване їм стилістичної окраси, самі афоризми як такі, — се благодійне средство стилістичне. Хоч афори-

змам не брак багато негативного, то одначе мають вони свої характеристичні прикмети. Кожда думка виступає власне значно виразніше і з більшою силою, як вона виступає поодиноким осібняком, ніж коли вона лучить ся в цілий ряд з иньшими. Без усякого попереднього мотивованя, без якого будь злагоджуваня через наступуючі виводи — виступає кожда думка з різкою односторонністю, як би з нічого, і робить через се тим більше вражінє. Такі короткі вискази, особливо коли їх виповідає хтось ляпідарно і з гідністю пророка, заставляють значно більше вдумувати ся, ніж предовгі виводи. Ніцше говорить як творець якоїсь релігії в самих таких коротких висказах і причтах.

Се короткі слова тексту, а кождий читач має особлившу приємність в сїм, що може додати собі до них свій власний коментар. Перші письма Ніцшого не мають ще своєї кунштовної форми. Доперва від 1876 р. почав Ніцше що раз більше її розвивати. А був се наслідок конечности, бо зразу задля сильних болїв голови мусїв робити довгі проходи, на котрих і по котрих списував поодинокі свої думки. Так пізнав він у собі талан до афоризмів і від тепер звернув всю свою увагу і знанє на сю таку ефективну форму стилю, в якій він здобув собі хіба по всі часи пальму першенства.

З тими чисто реторичними штуками і фінезією стилю афористичного лучить ся ще у Ніцшого ліричний талан. Гарно викінчені афоризми писали також й Larochefoucauld і Паскаль, Ліхтенберг і принагідно також Шопенгавер; але Ніцше — се щось більшого, — він є також ліриком. Сей ліризм його стилю проявляєть ся в афекті, який проникає всьо, в жарі верви, з якою говорить, в субективній закрасці, яку

Львівська державна
наукова бібліотека

М

11.428

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

прибирає у нього всьо; зі всіх його висказів промовляє до нас його найскрайніше, повне темпераменту — я. Проте всі його афоризми роблять вражінє, що се сам автор їх переживав, що се його особисті болі і радощі. І сей ліричний елемент підносить ся часом аж до гарно викінчених під зглядом форми поетичних творів; де не зможе прозою, там Ніцше бере в поміч поезію і пише дітирамби. Се власне так він робить у своїм головнім творі: „Так мовив Заратустра“; маємо там проби блестячої і глибокої лірики рефлексійної, яка нагадує нам хиба ще Джіордана Бруно, або Гельдерліна.

Побіч ліричного прилучаєть ся також ще иньший момент, завдяки якому Ніцше досконало достроюєть ся до певних напрямів сучасної літератури: — се символізм. У Ніцшого сей символізм знова виявляєть ся особливо в його найбільше знанім творі: „Так мовив Заратустра“; власне сама особа Заратустри і його історія — се для нього поетична повість. В Заратустрі символізує Ніцше себе самого і свої ідеали, в його судьбах неминучі переходи і потрясеня своєї істоти, дісонанси і їх розв'язку в своїй власній душі. Але ся повість не стає ніколи сухою, дидактичною алегорією, але позістає живим символом. З другого боку не буде ся повість ніколи занадто ясна і прозора, але завсїгди тримаєть ся в тоні *clair-obscur*, що тільки річ легко зазначає, позваляє додумувати ся, а через се власне символічний. І сей *clair-obscur* символу переходить деколи аж у загадочний містицизм, де поза тим, що нам автор скаже, виступають що-раз глибші і що-раз більш таємні виднокруги.

Сї тут формальні прикмети способу писання з'єднали Ніцшому, — як се ми вже сказали, —

багато приклонників. Я виразно хотів сей бік його впливу зазначити зараз на вступі, щоби відтак без огляду на форму могли звернути ся виключно до змісту науки Ніцшого. Бож лише зміст самий має остаточно для нас вагу.

На що здасть ся вся кунштовність форми, коли сам зміст буде без ваги? Бож кінець-кінців лише важність самого змісту може нам пояснити поводжене письменника. — Займемо ся отже тим змістом, а свідомо навіть поминаємо форму, щоби скупити свій ум виключно на самій філософічній науці. Се очевидно не так легко при філософії Ніцшого: ніде не виложив він своїх принципів систематично, але противно погляди його розсіянні в тисячних афоризмах, позірно без усякої звязи. А сі афоризми блищать безчисленними барвами і суперечностями, і вічно вибухають світла нові і неожидані. Але мимо сього думаю, що сю позірно невичерпану гру барв можна спровадити до небогатьох, кількох повторюючих ся типів: гадаю, що маємо головним знаменним цім, на котрих полягає специфічність і характеристичність змісту письм Ніцшого. Насамперед виложу сих сім характеристичних цім Ніцшого, а відтак спробую спровадити їх до одного спільного основного принципу.

Широкі круги публіки знають з Ніцшого тільки те, що можна би означити його власним гаслом — „поза межами добра й зла“, науку отже про те, що теперішнє загально прийняте розрізнюванє добра й зла — безпідставне. Се отже негачія або радше відверненє всіх дотеперішніх моральних вартостей; моральність зоветь

ся як щось противного природі („Widernatur“); треба заступити її природною моральністю „надчоловіка“, котрий не дбаючи про сей ніби псевдоморальний критерій, беззглядно заспокоює свою природну „жажду сили“ (Wille zur Macht). Се, що суспільство зове „моральністю“ і шанує як святисть, се ніщо иньше, як марний фетишизм, яким погорджує дух сильний і світлий. — Не придержується ся отже традиційного розрізнення добра й зла. Можна назвати сю тенденцію антиморальною; в широких кругах її тільки й знають, як я власне сказав. Але ся тенденція антиморальна — се тільки малий викравок з цілої його науки; в дійсности Ніцше — се натура далеко більше всестороння, або, — щоб ужити гри його власних слів, — многострунна. Назвали його „натурою поліфонічною“, і дійсно крім своєї антиморальної тенденції треба вирізнити ще цілий ряд иньших напрямів, які доперва всі разом трорять повний образ його натури і його науки.

З тою першою тенденцією антиморальною сходиться ся дуже близько, але абсолютно з нею не ідентична, се у Ніцшого та, яку можна би назвати як другу його тенденцію антисоціалістичну. Ніцше завзято противиться всякому обмежуванню одиниць через суспільність і державу. — Соціалісти прямують прецінь до сього, щоби в будучности усупільнити всі функції; хочуть знести індивідуальну свободу рухів, аби в той спосіб запобігти ніби то визискуванню людей з боку занадто сильних одиниць. — Ніцше противно проповідує, що розвій культури залежить виключно від одиниць, які зуміють заволодіти масами; після нього люди існують на се, щоби лише слухали і були підданими; їм потреба сильних володарів, які накинuli би їм

свою власну волю. -- Спасіне людськості бачить Ніцше не в масах, а тільки в сильних індивідуах, натурах енергічних і свідомих своєї гідності; та кожда особистість має й своє власне пятно, о рисах острих, нез'ужитих і незатертих; а такі індивідуальності не виростають в суспільності соціалістичній, взагалі не в такім організмі державнім, який тепер загально уходить як ідеал; теперішня держава зі своїми безчисленними законами, які стісняють одиницю, повздержує взагалі розвій великих індивідуальностей, які лише на повній свободі можуть виростати. В такий спосіб антисоціалістична тенденція набирає вкінці антиполітичної закраски і зближається до анархізму.

Але ми дуже помилили би ся, коли схотіли би вважати сей анархістичний індивідуалізм, як щось демократичне. Противно, Ніцше найбільший ворог усякої демократії, а найгорячіший оборонець аристократії, і се доводить нас до третьої його головної тенденції — антидемократичної.

Ми чули вже передше, що Ніцше думає про широкі маси; він має для них лише згідне слово: сі, котрих о много за много. Се одно з найбільш його знаних гаслів. Поспільство для нього, — се тільки арматне мясо в борбі за існуванє, призначене на вистріланє; се тільки підстїлка для вивисшеня нечисленних ліпших. А ліпші, — се завсїгди сильніші, і вони слушно через се панують і поневолюють слабших. Ся аристократична тенденція Ніцшого тісно лучить ся з його вірою в досконалюванє ся в борбі за існуванє. Жите — се війна всїх істот живучих із усіми, і в сїй — *bellum omnium contra omnes* — побіджає сильніший і ще більше зміцняє сею побідою прикмети

своєї сили. В сїм значіню натура сама стаєть ся отже інституцією аристократичною. Сї погляди переносить Ніцше на розвій і відносини культури; і тут право сильнішого представляєть ся йому також як щось цілком природне.

З тою сильно зазначуваною Ніцшим тенденцією аристократичною, себто правом сильнішого — лучить ся у нього ще друга черта. може не так важна, як иньші, одначе не менш характеристична. До права сильнішого належить також право мущини супроти жінчини, бо мущина сильніший. Для того Ніцше також завзятий ворог усякої так зв. еманципації жіночої. О скільки сї еманципаційні стремління жінок можна назвати фемінізмом, то Ніцше — найскрайніший антифемініст, якого лише можна собі уявити, і се четверта знаменна ціха Ніцшівського образу. Жінка вже з природи слабша; отже призначенє її — служити. Ніцше посуваєть ся навіть так далеко, що вихвалює азійську неволю жінок. Славний його афоризм: „Идеш до жінки? не забудь батога!“ — Се тільки консеквенція його загального прінципу, що природа сама призначила сильнішого панувати; а в жінці бачить він слабшість і усі немочи слабшости. В поширюючій ся „еманципації жінок“, себто освободженю жінки з її природної залежности від мущини, бачить Ніцше лише доказ всевладної тепер декаденції.

Не треба однак думати, що Ніцше виступає проти жінок в спосіб загально прийнятий, як се власне роблять вороги еманципації жіночої, що представляють і висше цінять розум мущини, як більше розвинений від жіночого. Ніцше не послугуєть ся такими звичайними аргументами, тим більше, що він взагалі не дуже високо цїнить розум. Противно, він обнижає ро-

зум супроти волі; а в розвою розуму бачить небезпеку для енергії волі інстинктової; одним словом, Ніцше антиінтелектуаліст, і се пята головна ціха його істоти. В перецінюванню розуму, а недоцінюванню волі бачить він одну з головних причин декаденції. Бо де переважає розум, там бліда, неясна думка ослаблює природну силу постанови; занадто ясна поломінь зменшає первісне тепло і жар інстинктів. Ся антиінтелектуалістична тенденція Ніцшого доходить часом аж до антільогічної погорди науки, аж до мізельогії, аж до скептичних кпин зі стремління до „правди“: бо правда убиває, а тільки улуда пособляє житю.

Коли хтось хотів би добачувати в тім певний песимізм, то помилив би ся дуже що до правдивих поглядів Ніцшого. В широких кругах загніздив ся пересуд, що Ніцше песиміст. Се цілковита неправда, так неправда, що власне правдою є як раз щось цілком противне. Ніцше, се найскрайніший антипесиміст, як се тільки можна собі уявити. Тепер так розширений песимізм, се власне в очах Ніцшого ознака глибокої депресії нашої культури: утрата віри в жите, негачія всіх житєвих вартостей, — се після його гадки, — тільки обяв гнилизни; всяка резигнація — се романтика, а Ніцше виразно зове себе в сїм розуміню „антиромантиком“. Ся антипесимістична тенденція, се шеста знаменна ціха нового погляду на сьвіт. Не значить се одначе, що Ніцше заперечує зло; на се він занадто щирий ум. Противно, Ніцше багато ліпше як хто другий знає внутрішні і зовнішні терпіня людскости. Та він думає, що се негідна неміч, аби голосити задля тих терпінь негачію житя. Жите треба любити, не лише мимо його болів, але за д ля них самих; бо доперва болі

і витерпіне їх надають вартість життю. Сильний мужно зносить болі і терпіня. Сильний бажає житя, а навіть бажає, щоби воно вічно повторювалося. В тім значінню говорить Ніцше про „вічний поворот“ усіх річий. Се певного рода хобливість — тішити ся на згадку, що зі смертю всьо кінчить ся. Здоровий бажає вічного повторювання ся тої самої і однакової гри житя і тішить ся, що природа дійсно після докладно зачеркненого циклю творить вічно на ново той сам сьвіт з докладно тими самими людьми, з докладно тими самими радощами і болями.

Так отже Ніцше проголошує просто „живот вічний“. Але як дуже ріжнить ся се понятє від того, яке лучить із сим висловом релігія християнська. Християнство обіщє вічне жите спеціально тому, хто в сїм житю дочаснім сам умертвляє своє тіло, вирікаєть ся свого самолюбного „я“ і виповняє заповіді загальної любови ближнього, творить отже докладно щось цілком инше, як голосить Ніцше. Для того істнує у Ніцшого сильна антірелігійна, а спеціально антіхристиянська тенденція, і се сема цїха його науки. Від часів Вольтера і Фєрбаха не мала релігія, а християнство спеціально так завзятого і неумолимого ворога. Ніцше написав твір п. з. „Антихрист“ і се найрізкійший виступ проти християнства, як се тільки можна собі подумати. І се цілком природно, що Ніцше видить у християнстві найсильнїшу запору проти своєї власної науки. Бо християнство, се просте запереченє всіх тих тенденцій, які ми бачили у Ніцшого. Християнство — песимістичне що до сьвіта земного; демократичне, споріднене з соціалїзмом і фемінізмом; найважнїша одначе суперечність заходить в моральности. Християнство наказує милосерде, любов, само-

відречене ся аж до аскези, особливо догляд бідних і опіку над слабими і нещасливими. Воно не узнає права сильнішого, а противно — признає право слабшого до зглядів і милосердя. Для того Ніцше консеквентно мусить добачувати в християнстві перший корінь усякої декаденції. Де перемагає християнство, там й широкі маси слабих і невольників відносять побіду над нечисленними сильними, котрі прецінь з природи річи покликані до пановання над товпами. В сїм значіню зове Ніцше християнство сим ославленим зворотом — „бунтом невольників в царині моральности“, і стараєть ся історично доказати, що невольники насамперед прийняли християнство і відтак його розповсюднили. Ся релігія і моральність невольників виносила очевидно лише чесноти корисні для невольників, як: милосерде, любов, поблажливість; а за се осуджувала знова беззглядність, самолюбство і суворість і повинала власне сї обидливі назви для означеня ними природних чеснот незіпсутих людей: мужности, енергії, амбіції, жажди сили. А се власне чесноти старинних, наймужнійших Греків та Римлян. Без тих чеснот не повстало би було *Imperium Romanum*. Колиж невольники враз із своїм новим християнством нап'ятували сї чесноти як проступки, коли сешибочне, неприродне відвернене натуральних вартостей завдяки християнству запанувало загально, — так розпало ся тоді се славне *Imperium Romanum*, а старинна культура зниділа. Для того треба тепер на ново привернути природню вартість через відвернене всіх вартостей, які признає людськість від часу запанованя християнства. — Так отже з тою семою тенденцією антихристиянською доходимо знова до першої, до антиморальної.

Тепер також показуєть ся, що й та антіморальна тенденція, яку звичайно одиноко висувують перед очі, коли тільки зайде мова про Ніцшого, се тільки одно кільце в цілім ланцусі споріднених тенденцій, лише як одна нитка побіч багато других, які творять своєрідну тканину сього дивного ума.

Сих сім вичислених тенденцій, — се найважнійші нитки в сій тканині; але маємо там ще багато иньших делікатних ниток, які надають цілій сій тканині особлившу закраску. Однак тут мушу полишити на боці сі дрібні иньші ниточки. Ограничу ся лише до сих сімох тенденцій як найважнійших, а для перегляду вчислю їх ще раз: антіморальна, антісоціялістична, антідемократична, антіфеміністична, антіінтелектуалістична, антіпесимістична і антірелігійна.

Се дійсно особливий і незвичайний образ. Глядимо на остро зарисоване обличє мужа, що з безглядною енергією нищить всякий авторитет і проголошує нову, тверду науку, евангеліє сили, перемоги і влади. Ніщо дивного, що він револютує людий і будить духа революти. ., але полишімо критику і не даймо вивести себе з рівноваги, з твердого, подекуди вже історичного становища, яке ми зайняли супроти того мужа і його науки. Противно, поглибімо ще більше се історичне становище. Запитаймо ся, чи не подибували ми вже подібних наук в історії? Чи не пригадує нам сей муж уже когось, не менш цікаві індивідуальности в історії фільософії?

Нераз уже переводжувано такі паралелі. Вказують, — і не без рації, — на грецьких софі-

стів, особливо на того Каліклеса, що (в Плятонським „Горгіасі“) виголошував цілком подібні науки про права сильнішого. Після нього моральні і правні обмеження, се не щось „природне“, але се тільки „установа конвенціональна“; „закони“ — се вигадка „слабих“, „гірших“, тих „многих“ — на свою оборону проти „сильних“. Але „природа“ хоче, щоби сильні панували; після природи — се справедливе, щоби „сильніший“ панував над „слабшим“, та щоби „більш могутий“ мав перевагу над менше могутим. Більш могутий, сильніший повинен отже після закона природи мати „право“ поневолювати слабшого. Ся софістична антіморальність уважає отже всі правні і моральні закони як неприродні кайдани, які сильний розриває не надумуючи ся і з чистим сумлінням, бо переконаний, що сповняє лише те, чого хоче природа.

Вказують далі ще на інші явища старинного світа. І так на циніків, а навіть напрям Ніцшого охрестили по prostu „нео-цинізмом“. Інші вказують на скептиків, так нпр. на сього Анаксарха (учителя Пирго'са), що товаришив Александрови Великому в його виправах і підтримував тогож в його пізніших менш світлих часах у сім уроєню, що є надчоловіком і має право не вязати ся ніякими обмеженнями.

Інші вказують на певні явища середніх віків, особливо на Ассасинів, до котрих сам Ніцше навязує; наводить прецінь дуже часто їх гасла: нема правди, всьо вільно.

Ще інші вказують на індивідуальности ренесансу, серед котрих сам Ніцше шукав взорів своїх „надлюдей“, отже на Макіявеля, далі на Агрипу з Нетесгайму, на Монтень'ого. А багато інших бачать у Гоббесі попередника Ніцшого.

Иньших попередників наводять із представителів філософії — віка просвіщення — XVIII. століття; так отже Англійця Mandeville, Француза de la Mettrie і його ученика, маркіза de Sade, або також Vauvenargues. У Франції ділав також муж, із котрим дуже часто порівнують Ніцшого, а се Русо, накликаючи до повороту на лоно природи з манівців і декаденції гіперкультури.

А й в Німеччині також панував тоді рух, який зіставляють з Ніцшем як паралелю: се Sturm und Drang, час геніїв і з їх моральністю геніїв, напрям, від якого й молодий Гете не стояв оподалік.

Також і в XIX. століттю можна вказати на подібні явища; передусім треба тут згадати — тісно звязану з Фіхтовою наукою про „я“ — романтику, яка найшла свій типовий вислів у славнім романі Шлегеля „Люцинда“. — Иньші вказують також на „молоду Німеччину“, на Гуцкова новелю з молодих літ „Валлі“, на Мундта „Мадонну і ин.

Дуже часто порівнують Ніцшого з Максом Штірнером, котрий при помочи діалектики Гегля висміював філософію людскости Фаєрбаха, а в місце абстракції „людскість“ поставив конкретне, індивідуальне „я“. А зробив се в книжці тепер знова дуже розчитуваній: „Одинокий і його власність“, яка стала евангелієм т. зв. „шляхотних анархістів“; а з їх проводирем Крапоткіном уже рівнож порівнювали Ніцшого.

Отсе дійсно багатий і інтересний список попередників Ніцшого; а се zarazом також доводить нам, що не вільно нам глядіти на Ніцшого як на якого варята, або, — як се дехто робить, — як на проклятого. Ніцше — се радше представитель напряду, який завсїгди час від часу появляється знова в історії культури і то звичайно

як крайня реакція проти одностороннього і пересадного авторітета, признаваного попереду суспільству людському і проти його культурним вимогам, які ставляє для одиниці, — одним словом, — яко реакція природи проти культури.

Одначе тепер не буду розвивати сього факту, а зверну тільки тут всю свою увагу на характеристику і вияснене того, що знаменне для філософії Ніцшого. — Ніцше має дійсно багато спільних точок із вичисленими повисше попередниками, але ні з одним із них не покривається цілковито; мимо сьої спільноти, він натура цілковито оригінальна. Очевидно, Ніцше яко глибокий знаток грецької філософії міг оцінити далеко ліпше грецьку софістику, ніж се могло зробити багато інших; певне й се, що особливо під впливом Якова Буркгардта пізнав він ренесанс із його індивідуалізмом і навчився його цінити, але все те і багато иншого не було жерелом його науки, а тільки причинилося до його власного внутрішнього розвою. А сей розвій внутрішній відбував ся цілком на свій власний лад. І я власне поспробую показати, на підставі яких преміс dokonував ся сей розвій власне так, як він нам представляється. Хотів би я отже вияснити, як належить розуміти сю своєрідну науку Ніцшого на тлі її найглибших і найширших мотивів.

Скажу тут зараз з гори, в чім належить, — після моєї гадки, — шукати властивого коріння, а з сим правдивого розуміння Ніцшого: наука Ніцшого — се наука Шопенгаверівська, звернена в напрямі позитив-

нім, а те відвернене Шопенгавера доконало ся під впливом дарвінізму.

Отсе теза, яку ставляю, а яку хочу далі обширніше виложити і узасаднити. Та щоби докзати її правдивість, мушу таки хоч вкортці зайняти ся особистим розвоєм Ніцшого.

Знаємо, що Ніцше переходив кілька періодів розвою, заки дійшов до своєї остаточної, оригінальної науки, яка викликала таке чудованє. Розрізняють звичайно три періоди його розвою.

В першім періоді треба назвати Ніцшого, так загально, — Шопенгаверіянцем. Тут належать його твори: „Народини трагедії“ (*die Geburt der Tragödie*, 1871), як також його „Роздумування не на часі“ (*Unzeitgemässe Betrachtungen*, 1873—1876), а головно третя часть: „Шопенгавер яко виховавця“ (*Schopenhauer als Erzieher*, 1874). — Правда, в сім часі Шопенгаверіянїзм у Ніцшого сильно забарвлений впливом Ришарда Вагнера, але принципіальні думки Шопенгаверівської фільософії дадуть ся прецінь віднайти, а се: метафізика волі і песимізм. Рівнож і для Ніцшого сьвіт — се воля і уява; також і для нього ненасичена і вічно невдоволена воля, се жерело усякого терпіня; також й він в естетичній уяві і артистичній продукції, отже в штуці бачить освободженє із терпінь волі. Длятого артист, — се його ідеал. Сей ідеал артиста бачить він у Ришарда Вагнера, а ідеал штуки в його драматичній штуці. Артист освободжає через свою штуку себе і своїх братів із терпінь волі і туги (*Wähnen*). В сім значіню назвав Вагнер також свій дім у Байреуті: „*Wahnfried*“ (Заспокоєнє туги). А основа сього ентузіязму для штуки, — се песимізм, який в буденнім жи-

тю і прямованях людини бачить завсїгди лише нові форми своєї сліпої, ненаситної волі і туги. Штука підносить чоловіка понад нього самого і його скорботи, освободжує його від нього самого і робить його шляхотним і добрим, а навіть сьвятим. Штука в сьому значіню, — се конечно доповненє „трагічного настрою“, якого Ніцше враз із Шопенгавером домагаєть ся від чоловіка глибоше думаючого і прямоуючого вище, в протиставленю до „невилічимого“, „розстроюючого оптимізму“, „умових філістрів“, котрих типовим представителем має бути Давид Штравс. Також Греки, у котрих найперша повсталала штука, особливо трагедія, були песимістами, принаймні шляхотнійші з них, як нпр. Емпедокль. Раціоналіст Сократ був правда оптимістом, але зі Сократом починаєть ся власне також й упадок правдивої грекості. А тільки чоловік трагічний може бути правдивим учителем людскости; длятого й Шопенгавер, — се власне також як найліпший „виховавець“; тільки артист трагічний творить штуку правдиво освободжаючу; длятого Ришард Вагнер, се найліпший „артист“.

Але незабаром мало наступити для Ніцшого страшне розчарованє. Він пізнав був Ришарда Вагнера ще в Швайцарії і там одушевляв ся його „Нібелюнгами“. Вагнер із Байреуту показав ся йому не той самий; Ніцшого, як ідеаліста, який не звик відрізняти ідеалу від дійсности, ударили сї очевидно дрібничкові риси порожнечі і задрости, егоїзму і капрису, і розбили йому ідеал артиста; а коли відтак появил ся „Парсіфаль“, розсипав ся для нього також й ідеал Вагнерівської штуки, бо в Парсіфалю добачив Ніцше негідний поклін незалежного передше артиста перед вівтарем, упокоренє штуки церквою. Сей зворот у житю Вагнера застановив Ніц-

шого, застановив його як обожателя класичної старини. Ми доходимо з ним до елементу духового світу Ніцшого, який часто переочують, а се, що Ніцше був класичним філософом. А що він все, що робив, робив із запалом, так був й класичним філософом також із переконання. Належить він до ряду тих гуманістів ренесансу, котрі не можуть простити християнству запропащення старинної культури, котрі в глибині серця завсїгда ще обожали „старих богів“. Християнство в очах Ніцшого, се „ворожий мороз довгої ночі“; знаючи старинну культуру, став він „агресивний“ зглядом псевдокультури теперішності. В своїм першій творі з 1871 р. хотів Ніцше германську музику Вагнера до „Нібелюнгів“ зілляти в одну цілість із грецькою штукою; а тепер дожив того, що Вагнер свою чудову техніку музичну віддав на службу середньовічного ідеалу такого Парсіфалля. Для Ніцшого, що в класичній старині не тільки, — як то кажуть, — „бувалий“, але в ній сам жив і поводив ся як у себе в дома, і з завзятістю гуманіста виступав проти християнства і його середньовіччя, — для нього було се розчароване найприкрішою епохою в його життю; з обмерзінєм відвернув ся він від свого досі обожаного ідеалу — від Ришарда Вагнера.

З сьєю скрайною односторонністю, яка ціхує його цілого, відкинув тепер Ніцше свій дотеперішній ідеал „артиста“, до якого позував йому Вагнер; від тепер бачить ідеал життя вже не в штуці, але в науці. Не чоловік-артист через свої об'єктивні твори, але муж науки через свої об'єктивні думки стає свободний і других робить свободними. Зі становища науки відкидає він отже свій дотеперішній ідеал штуки разом із його премісами, Шопенгаверівською метафізи-

кою і з її песимізмом і „нігілізмом“: вдоволяється досвідом і стислою обсервацією, не виходить поза се, що дане позитивно. Сей період його розвою зовемо через се позитивістичним, або з огляду на вивисшуване людей науки — інтелектуалістичним. До сього періоду належать отсі його письма: „Людське, аж надто людське“ (*Menschliches, Allzumenschliches*, 1876—1879), що обіймає кілька різних частин, особливо „Подорожний і його тїнь“ (*der Wanderer und sein Schatten*), а подекуди також ще „Поранна зоря“ (*die Morgenröthe*, 1880—1881). — В сих письмах допроваджує знова ідеал чистої науки аж до крайности: тільки досвід і розумове опрацьоване його даних, викинувши так усяку метафізику, як також несупокійну інтуїцію, отже тільки розум емпіристичний; в нїм знаходить сей горячий муж, — принаймні на якийсь час, — своє вдоволенє, немов певного рода курацію. Передусім покидає тепер Шопенгаверівську метафізику волї. Ніцше стає тепер тверезим емпіриком; але й сей емпіризм голосить знова з тоюж наметністю, яка здається невідлучна від сього чоловіка. Одну зі своїх книжок присвячує памяти Вольтера, а що більше, у тверезім Сократі находить певне уподобанє, якого собі так легковажив у першім періоді. Сократ і Вольтер, — оба вони для нього се представителі інтелектуалізму, себто, що побіда інтелекту, — се zarazом побіда доброго; проте оба вони також для нього як представителі оптимізму. Тепер Ніцше цілком консеквентно відвертається від песимізму, що уступає враз із метафізикою волї. І ще одну зміну зауважуємо: в першім періоді нарікав він на надмір „історії“ в нашім образowaniu, зрештою згідно із неісторичною точкою погляду Шопенгавера,

а тепер історичний погляд на річи і їх розвій стає для нього дуже важним проблемом. В звязи з тим звертається також з глибшим заінтересованем і розумінем до еволюційних поглядів дарвінізму. Особливо починає інтересувати його тепер розвій моральних понять і проблемів поступу культури.

Але натура така імпульсивна і так запальчива не могла остати на сїм місци. Рівнина не для нього; він мусить вдирати ся на найвисші шпилі, або сходити в найглибші глибини; він мусить повернути до себе самого, але у відмінній формі. Він вийшов від Шопенгаверівського волюнтаризму, до нього й поверне, але збагатить його і змодифікує вислідами з другого періоду. З того отже другого періоду виносить він до третього не тільки зацікавлене історією і історичним розвитком моральности і культури взагалі, але передусім оптимізм, те радісне життєве потверджене сьвіта і жажди життя. Твори з його третього періоду, се: „Радісна наука“ (die fröhliche Wissenschaft, 1882), „Так мовив Заратустра“ (Also sprach Zarathustra, 1883—1885), „Поза межами добра й зла“ (Jenseits von Gut und Böse, 1885—1886), „До генеалогії моралі“ (Zur Genealogie der Moral, 1887), „Сумерк божків“ (die Götzendämmerung, 1888), „Антихрист“ (Antichrist, 1888).

В тім отже третім періоді повертає Ніцше знов до Шопенгавера о стільки, що приймає знов його науку про волю; але не вважає вже, як у першій періоді, що штука, се освободителька із неволі і терпінь сліпої волі. Песимізм сей, як ми бачили, покинув Ніцше в другій періоді. За се оптимізм із другого періоду впроваджує до третього; згідно з тим представляється ся йому тепер воля не як воля сліпа, неща-

сна і вичікуюча спасення, але як воля, що радується життю, свіжа, непереможна „жажда сили“; бож жите, — се власне сила, з'ужитковане сили. Жите полягає на інстинкті жажди сили, володіти силою. Шопенгаверівська „жажда життя“ виступає тут тепер як „жажда сили“, бо „жити“, се значить власне: розширити у всіх напрямках область своєї сили. Се жажда сили, се інстинктовий, внутрішній нахил усіх істот. Очевидно, що всі ті різні жажди сили і сильні жажди мусять вийти в конфлікт зі собою; вони поборюють себе взаємно аж до загибелі, гонені своїми сильними і непереможними інстинктами, що всі мають своє жерело в жаді сили. В сій борбі різних осередків волі бачив Шопенгавер зло на світі, яке вічно і в найрізноманітніший спосіб описував; а спасення від цього зла глядів у штуці — з одного, а в аскезі — з другого боку. — Ніцше противно, в сій борбі різних осередків волі бачить як раз принцип розвою всякої культури. Сей його погляд можна віднайти в гадці Геракліта, котрого Ніцше цинив так високо: війна, се матір усіх річей; з війни і борби повстає доперва всякий розвій.

Але ближший нам від Геракліта иньший муж, котрий так само признає борбі хосенний вплив на жите, а се Дарвін. Після нього, борба за існування, — се прецінь услівє всякого висшого розвою організмів. В борбі за існування зміцняють ся сили, а побіджують найсильніщі. Слабші виперті гинуть цілком слушно. Природа бажає собі, щоби побіджали сильніщі, і удосконалює сі роди через се, що сильніщі побіджають, а слабші загибають. В дитирамбах виславляє Ніцше сей закон природи, а безмилосердність цього закона має після нього щось взнеслого і високого в собі.

Таким робом дійшли ми отже до найістотнішого ядра специфічного погляду на сьвіт Ніцшого, яким є Шопенгаверівська наука про волю, але з позитивною ознакою доконаною під впливом дарвінізму і його науки про борбу за існуванє.

У самого Ніцшого не виступає се ядро його науки так виразно, як ми се тут зробили; і цілком природно: Ніцше пише в формі афоризмовій, до якої змусили його талан і доля: його болі не позволяли йому на одноцільний виклад і розвивали в ньому сей талан до різкого, влучного вислову в коротких афоризмах. Ніцше не міг уже убрати своєї науки в форму систематичну; таким способом дає нам самі тільки блискучі, поодинокі іскри, але ніколи цілоти, ані властивого ядра.

І ще одна обставина не дозволила, що се ядро не виступило так чисто у самого Ніцшого, як се ми могли тут виказати: Ніцше в своїм третім періоді розводить ся так про Шопенгавера, як і про Дарвіна, але майже завсїгди лише в полемічнім тоні. Ніцше підносить радше се, що ділить їх обох, ніж се, що лучить його з обома. Він сам, як се часто лучаєть ся, не був вповні сьвідомий свого духового походження: в почуттю своєї безперечної оригінальності переочив він нитку, яка лучить навіть найоригінальнїйші уми з їх попередниками. Се очевидно не сьвідоме запереченє своєї генеалогії, се тільки мимовільне затертє, яке часто можна видіти у великих духових умів.

Віднайшовши ядро і корінь науки Ніцшого, можемо тепер зрозуміти також сю глибоку зв'язь тих незвичайних доктрин, які ми зібрали повисше для побіжної характеристики Ніцшого. Всі ті напрями, що звертають своє вістрє проти так багатьох утертих авторитетів, впливають з математичною конечністю з сього осередка — *more geometrico*, як би так висловити ся словами Спіноци.

Напряма антипесимістичний впливає як перший зі сього ядра, як конечна його кон-секвенція. Коли перемога сильнішого над тим, що слабше, має бути волею природи, коли природа потребує борби за існування на се, щоби видосконалювати роди, то не можна також нарікати на борбу і її зло. Хто бажає ціли — досконалення родів і вищого формовання життя, — сей мусить бажати також й средств, ведучих до ціли, а се: взаємної борби осередків волі, перемоги сильніших, заглади слабших; сей мусить також притакнути, признати, а навіть самому бажати всеї тої жорстокости, яка є конечна в такій борбі. Песимізм, який нарікає і розжаляєть ся над тими жорстокостями борби за існування, се марна і негідна мушкетерська слабкість, се гріх проти природи. В сїм значінню поборює Ніцше „нігілістичну декаденцію“ Шопенгауера: до життя треба сказати „так“, а судьбу навіть найтвердшу треба любити: *amor fati*. Всяка скарга, — се нужденна слабкість невольників, полягає на „розпещенню“; натури геройські, панські не скаржуть ся: вони борються з усміхом на устах, а навіть упадаючи, оказують свій сьміх, який украшає славних Егіпетів у монахійській гліптотеці. Певно, що борба і війна приносять багато лиха, безчисленні і гіркі болі, але здорова воля притакує тим болям борби за існування під кож-

дим зглядом, бож се конечне средство до піднесення житєвого уровня: без борби нема поступу, без болів нема борби. Терпіня зміцняють сильного, ослаблюють слабого; в сїм власне сповняєть ся призначене: бо всьо, що слабе, повинно цілковито загинути, а всьо, що сильне, має що раз висше взносити ся. В дитирамбічній захватї, як се ми вже говорили, виславляє Ніцше сей закон. Ніцше усправедливляє житє, реабілітує природу супроти закидів песимістів. Перед тим треба було „усправедливляти Бога“ супроти закидів, черпаних з істнуючого в сьвітї зла: в сїм дусї написав Ляйбніц свою „Теодіцею“; Ніцше пише космодіцею, фізіодіцею, біодіцею: усправедливляє сьвіт, природу, житє. Виходячи з тої точки погляду, бажає Ніцше знов в „розпещену“ людскість вляти радість житя, себто радість борби. „Чоловіком бути, се значить вести борбу“ — каже вже Гете. Але з утїхою в серці мусить чоловік бороти ся, не лише з відвагою. В скріпляючій купелї сеї радости і борби, сеї радости житя, повинна хора доба вилічити ся, повинен виздоровіти песимістичний, хоровитий декадентський дух часу.

Знаменна отже риса науки Ніцшого в сїм напрямі, — се поборене Шопенгаверівського песимізму. Історичне становиско Ніцшого, місце, яке треба буде визначити йому в історії фільософії, — залежить в першій мірі від того факту, що він сам, виходячи від Шопенгаверівської науки про волю, — поборов її песимізм. Кожде під зглядом історичним значнійше опрокинене якоїсь давнішої науки може тільки в той спосіб доконати ся, що мусить се стати ся на основі сьої давнішої науки. А основа та, — се тут власне наука про волю. В тім власне як раз й знаменна риса Ніцшого, що він принципіально

приймає науку про волю Шопенгавера, але ломить її песимістичне вістріє. І та антипесимістична тенденція поясняє нам також уже значну частину поводження Ніцшого. Під впливом Ніцшого не один таки дуже радо покинув песимізм, що так сильно затяготів на багатьох від часів Шопенгавера. Нераз уже досі поборювано песимізм, але аргументами проти нього, черпаними з о в н і. А Ніцше власне поборює песимізм Шопенгавера з в н у т р а, послугуючи ся його власними заложеннями. Ніцше признає зразу всьо, що Шопенгавер наводить проти сьвіта і житя; мимо того всього не тратить „віри в жите“; мимо всього „сили притакуючі житю“ побіджають в ньому, він мимо всякого терпіня проголошує „тріумф житя“, особливо в сій славній пісні півночи, в „пісні п'яній“, якої зміст, се власне повне радості притакнене терпіням сьвіта.

Власне длятого оптимізм Ніцшого цілком не такий безгармонійний і дїтвацький, як нпр. оптимізм такого Давида Штравса, котрого Ніцше бичував свого часу немилосердно лютою сатирою. Оптимізм Ніцшого пригадує нам знова радше систему Гераклїта, котрого він, як ми бачили, так високо цїнить. Як оптимізм Гераклїта не виключає гнївного обуреня на нужденність звичайного філістерства, на пересуди дрібничкових людців, так з другого боку той самий оптимізм узнає також дику борбу за істноване, що її всевладне пановане ствердив Гераклїт власне у своїм повисше вже наведенім славнім афоризмі. Мимо свого універсального оптимізму Ніцше, як колись сей таємний Ефезийчик, розпускає могучі акорди, ганьблячи сучасну йому людскість, яка видаєть ся йому зіпсута длятого власне, що хоче виминути отсю борбу за істноване і її терпіня, що виводить жалі і скарги, замість сьміло

заглянути у вічі судьбі. Таким способом вияснюється сей парадокс, що сї, котрі ближше його не знали, могли уважати Ніцшого, сего пророка оптимізму, як песиміста. Ніцше, — се принципіальний, рішучий оптиміст, як Гегель та Геракліт. І його се принцип: *rerum concordia discors*; *discordia*, се після нього лише тло для *concordia*; хто одначе супроти неминучої *discordia* переочує загальну *concordia rerum*, хто не має сильної віри в жите, або радше не має енергічної жажди життя, той попав уже в гріх супроти природи: природні інстинкти житеві суть позитивні. І для того також відкидає Ніцше всякий аскетизм у загально прийнятій значіню, — аскетизм негативний. Зі своєї точки погляду признає він лише аскетизм позитивний, себто мужнє навикненє до терпінь, життя і сили ради. Песимізм, — се гідний нап'ятованя брак енергії.

Жите, — се в своїй суті розкіш мимо терпінь; що більше, самі терпіння для здорового і сильного, — се жерело роскоши, бож він поборюючи їх лише ще тим більше виказує свою волю, свої первісні інстинкти.

Та замилувана в борбі, надмірна і буйна радість життя мимо всяких терпінь існування — зробила Ніцшого любимцем передовсім молоді генерачії артистів, особливо тих, що йдуть за Беккліном; центаври і тритони сего маляря — се артистичне вполченє тої первісної, неугасимої радости життя, яку Ніцше проповідує теоретично. Можна також згадати тут Клінгера, особливо його славний цикл „Про смерть“, а головно образ із характеристичним написом: „А прецінь“: а прецінь, мимо всякого терпіння і всяких болів, що їх приносить смерть як і жите, — радість із життя, притакненє житю з глибини серця мимо

його грози. І так треба розуміти мотто Ніцшого — *memento vivere*.

Основний отже принцип Ніцшого, — се Шопенгаверівська наука про волю, звернена в напрямі позитивнім під впливом дарвінізму. З того основного принципу випливає його антипесимістичний погляд і настрій.

З тогож самого основного принципу випливає також неминучо антирелігійне, згідно антихристиянське становище Ніцшого. — Шопенгавер абсолютно не займав так неприязного становиска зглядом релігії, а головно проти християнства, як се часто-густо говорять. Противно, можна сказати, що ніхто з новіших філософів не вийшов так глибоко в істоту християнства, не відчув його змісту і не обороняв так горячо його сути, як Шопенгавер. Порівняймо лише се, що сказали Кант, Фіхте, Шелінг, Гегель, Гербарт, а навіть Шляйєрмахер про християнство з тим, що находимо у Шопенгавера. Передівсім маємо три принципіальні поняття із християнства, котрі Шопенгавер признає і високо цінить: зло, любов, погорда сьвіта. Зло — так зло фізичне як і моральне — відграє власне у Шопенгавера важну ролю: якже міг би він не зрозуміти аналогічного поняття християнського? Любов виступає знова у Шопенгавера як милосерде, а воно після нього, — се загальний принцип моральности. Погорду сьвіта і її консеквенції — утечу від сьвіта, властиво вияснив і усправедливив філософічно доперва Шопенгавер; якже нерозумне се, що иньші філософи говорять про монашество, аскетизм і непорочність монахинь в порівнанню з глибоким поясненем сих явищ у Шопенгавера. Зі Шопенгавера можна взяти цілу апологію християнства, хоч він з иньших точок погляду остро виступає проти христі-

янства, а ще більше проти його основ, проти жидівства.

Від Ніцшого одначе не можемо сподівати ся, щоби станув на таким аполюетичнім становищу супроти християнства. Власне сей позитивний напрям, який під впливом дарвінізму надає Ніцше Шопенгаверівській науці про волю, потягає за собою сей негативний напрям супроти християнства. З повисше сказаного виходить отже, що песимізм християнський мусів бути йому противний. Передівсім не поділяє він того прінципіального погляду про зло моральне, про гріх. Власне, — після нього, — сей погляд на гріх, — се властивий буритель сьвіжости і радости житевої. Він уважає сьвящеників фалшивниками вартостий житевих, фалшивниками сумління. Те, що природне, що інстинктове, що первісне, назвали вони гріхом; а боягузство, бездільність, брак енергії, безкровність, назвали чеснотою. Свою бліду чесноту поставили вони в місце цвітучого житя; в погорду подали вони тілесне жите і обнижили його вартість в хосен безкрових тіний. Той цілий песимістичний погляд на чоловіка і жите мусить Ніцше відкинути цілковито. — Рівнож не може признати другого понятя прінципіального, понятя любови. Любов, се милосерде, а жите прецінь безмилосердне. Жите, се борба і війна, вони лише пособляють житю; та християнська любов виступає против сьої установи природи, що прецінь слушно нищить те, що до житя не здібне, а при житю удержує лише те, що здібне до житя. І се друге отже прінципіальне понятє мусить Ніцше зі своєї точки погляду вважати також гріхом проти природи. — А вже цілковито погорду сьвіта і утечу від сьвіта. В сїм мусить він бачити невдяку супроти природи, яка нас огортає із усіх боків, та

якої ми є дітьми. Природа наказала нам боротися і творити; а християнство хоче відняти нам втіху до борби і охоту до творення. Ми повинні працювати над світом і над собою, щоби „землі надати якийсь змисл“, а християнство п'ятує сей світ як „світ“, як „світову мамону“, і каже старати ся нам про видуманий і вимріяний другий світ, а через се забуваємо на обов'язок, аби після сил досконалити бит на сім світі. Християнство робить з нас невольників видуманого Бога, замість панами сього дійсного світа. Так отже поборює Ніцше з незвичайним огірченням християнство, як і всі інші релігії. І се цілком неможливе, аби хтось приймаючи без застереження основний принцип Ніцшого, міг зайняти інакше становище супроти релігійних сил. Давні слова Люкреція: *Tantum religio potuit suadere malorum*, віднаходимо у Ніцшого в тисячних відмінах.

З сього основного принципу впливають отже й інші повисше обговорені напрями науки Ніцшого: насамперед отже антидемократичний і антисоціалістичний. — Що до антидемократичного напрямку, то се вже від давна звісно, що дарвінізм, се аристократична наука, теорія аристократії. Дарвінізм уважає прецінь побіду сильнішого над слабшим в борбі за існування як закон природи; голосить, що власне через сю борбу за існування зміцнюються прикмети, і признає їх дідичність: сеж отже самі аристократичні риси. — І Ніцше рівнож тої самої гадки, що се сама природа вимагає, аби сильніший панував. Проте й слушно видобувають ся на верх її одиниці, в котрих жажда сили найсильніша: бо в них реалізується принцип природи як найповніше, а свої прикмети передають дорогою дідичности своїм нащадкам.

Стоячи на боці історичної аристократії, Ніцше посуваєть ся аж до обожання давньої, аристократичної Франції XVII. і XVIII. століття і виславляє її прикмети, ексклюзивність, субтельність і високу культуру; очевидно Ніцше захоплюєть ся принагідно також й польською шляхтою, котрої блеск, як відомо, не цілком правдивий. Сї аристократичні наклони з'єднали нашому філософови множество приклонників; кажуть, що навіть меклембургські барони, котрих духова пожива ограничаєть ся на „Kreuzzeitung“ і „Adelsblatt“, з тої власне причини дуже радо читають Ніцшого. В кождім разі йде Ніцше на зустріч певним сучасним струям. Могучість шляхти зростає не лише в Німеччині. — Очевидно Ніцше надає иньший напрям сій своїй аристократичній тенденції, споглядаючи в будучність, а не в минувшість. Коли говорить про плеканє людий будучности, то не має він на гадці аристократії родової дуже сумнівного походження, — але сю аристократію волі, котра розвинути ся може всюди, де лише живуть люди з людьми. До сих аристократичних умів взагалі звертаєть ся Ніцше, в противенстві до товпи сих, котрих „много за много“, і для сих аристократичних умів взагалі ставить Ніцше кодекс ексклюзивности і висубтельнення, що їх цілковито відріжняє як людий ліпших від вислугуючої ся товпи.

Комуж не підлещувало би се, щоби й самого себе зачисляти до сих ліпших? Особливо артисти і письменники, а також учені, і взагалі уми, що ведуть перед на усіх областях, почувають в собі, що мають се право, аби зачисляти себе до ської аристократичної верстви. Богато з них у розкоші лектури находить нагороду запевно за сей фатальний стан, що в наших нїве-

люючих, демократичних „плитких і плиткість тво-
рячих“ часах існує „рівне право для всіх“. Бо
таке гасло демократії розносить ся майже від
сто літ і ним упоюєть ся товпа. Сьому гаслу
французької революції про рівність усіх проти-
ставить Ніцше тезу про нерівність людей: вла-
сне для того, що люди між собою так різні
і так ріжновартні, ненавидить Ніцше нівелюючу
роботу демократії і бачить у ній проступок су-
проти природи, яка всякі істоти і людей сотво-
рила нерівними. Природа сама надала нам „про-
блем ранги“; грішимо проти природи, коли хо-
чемо штучну рівність запровадити там, де вона
в своїй премудрости впровадила нерівність. І ся
нерівність якости мусить потягнути за собою
нерівність прав. Ліпші, сильніші, енергічніші
вродили ся на панів, а маса підрядних, слабих,
позбавлених волі існують на се, аби над ними
панувати; їх мусять тамті тримати також в ко-
нечнім „віддаленю залежности“. Де одначе сама
товпа візьме провід, там ліпші і шляхотнійші
усувають ся самі. Вкінці Ніцше бачить призна-
ченє товпи навіть вже лише в сїм, що мають
служити як постумент для нечисленних, аристо-
кратичних умів. Тут сходить ся гасло Ніцшого
про тих, котрих „много за много“, з гаслом
Шопенгавера про „тузинковий товар природи“. Та
коли Шопенгавер сей свій згїрдливий вислів
лагодить своєю етикою милосердя, то нема
того вирівнуваня у Ніцшого, котрий перейшов
тверду школу дарвінізму і його теорію борби
за існуванє; безмилосердна та безжалісна як
сама природа повинна бути також й культура.
Сї, котрих много за много, служать після Ніц-
шого тільки як підстїлка для тих нечисленних
вибраних і виїмкових.

Цілком природно, що й антісоціалістичне становisko Ніцшого впливає також з сього загального прінципу. Бож власне соціалізм полягає в сїм, що одиниця має бути підпорядкована суспільству як служачий член в однім рядї із усіма иньшими одиницями. Соціалізм висуває добро суспільства, товпи, тої більшости понад бажання і заміри одиниць; він поневолює індивідуальність на користь загалу. Нема отже нічого більш несимпатичного для Ніцшого як се; бо деж може бути місце в суспільстві соціалістичнім для „жажди сили“? Тут прецінь одиниця засуджена на безсильність, тут воля одиниці мусить уступити на задний плян; тут борба о здобуте визначного становиска, що дає власть і силу, мусить устати, або принаймні викривати ся; бо всьо тут урегульоване, упорядковане, вигладжене; одиниці віднято її силу, а що найвисше в місце свободної сили вступає тихий підступ і низька інтрига. Але енергія лицарська пропала. Соціалізм власне промінює сувору борбу за істнованє на соціалістичний мир; він хоронить слабих перед перевагою сильних, він додає слабому сили, а відіймає її сильним. Вирівнююча тенденція соціалізму мусить бути апостолови нерівности в глибині серця противна, і в той спосіб вияснюєть ся антісоціалістична тенденція Ніцшого цілком просто і природно з його загального основного прінципу.

Ся антісоціалістична тенденція з'єднала отже Ніцшому знов множество приклонників. Богато бачить в сїм натиску на природню нерівність людей конечну противагу супроти пересадних соціалістичних прямовань. Так говорить нпр. також Гайнце в історії новійшої фільософії Ібервега: „Навіть тверезійше думаючий чоловік признаєть прецінь, що голоснійше зазначене

права прислугуючого одиницям повним сили і енергії і протиставлене його так нині улюбленій беззглядній рівності містить в собі важні моменти, що їх різке висловлене було як раз на часі“. Так само висловлюється й Альойзий Ріль (Riehl), а його глибоко-умна монографія про Ніцшого, се одинока книжка про сю справу, що з філософічної точки погляду відповідає ще найліпше всім вимогам. Ріль каже влучно: „Наші часи настроєні колективно і ми часто із за наших завдань соціалістичних забуваємо про принципіальну вартість одиниці. І се може як раз властиве призначенє Ніцшого, аби він яскраво представив нашим часам сю небезпеку, що вийде з того сліпого накидування рівних вартостей для всіх, небезпеку, що грозить обниженєм типу чоловіка“. Сей слухний і важний погляд — се як раз причина для богатьох, аби читати Ніцшого і приплескувати йому. Антисоціалістична тенденція Ніцшого переходить інколи до антиполітичної в сїм значіню, що звертається в загалі проти держави і державної форми житя. Бож у новочасній державі соціалізм йде рука в руку з бюрократією, а свободу одиниці стісняють безчисленні приписи; а всі ті приписи за мало числять ся з індивідуальними услів'ями. Для всіх тих уємних явищ, що виступають у всіх культурних народів, маємо в німецькій мові знану влучну назву: „схему Ф“; всі випадки вже з гори мудро уладжені, а коли щось зайде, то урядник потребує лише заглянути до якоїсь схеми А, Б, В, Г, Д, Е, і справа поладжена, але жите індивідуальне здавлюється. Для того й Ніцше находить найбільше призначенє власне там, де соціалізм державний найсильніше загрожує поневоленєм одиниці, де бюрократичні обмеження дають ся найбільше бо-

лючо відчувати. Для багатьох твори Ніцшого, се крик, накликуючий до ратунку проти що раз більше зростаючої всевледи держави і суспільства. Вони разом із Ніцшим бачать в ній небезпеку для культури: бож властиві піонери і вожди культури, — се визначні одиниці; а наші демократичні і соціалістичні і збюрократизовані часи пригноблюють силу індивідуальностей до низин тих, що їх „о много за много“, людийкарлів. Через те саме отже мусить упадати людська культура. Се цілком неправда, коли хтось думає, що Ніцше так само як й Русо виступає ворожо проти культури та що в сїм дусі жадає повороту на лоно природи. Правда й Ніцше також бажає повороту до природи, але не з противенства до культури взагалі, але в тій власне ціли, аби упадаючу, — після його гадки, — культуру піднести. На його думку наша культура впадає, бо демократія, соціалізм і бюрократія, хоч виходять з протилежних собі поглядів, ділають спільно, аби стіснити індивідуальности та вкорочувати їх могутність: а без сильних індивідуальностей нема високої культури.

Погляд Ніцшого такий, що тільки там буде найвисша культура, де зможуть розвинути ся сильні і нічим непогамовані мужі із могутними поривами, де в борбі за існуванє буде сильніший побіджати з природи слабшого, де не буде з'огиджувати ся природнього, мужеського інстинкту жажди сили, не буде ограничувати ся його тисячними параграфами. Для того власне, як се ми що тільки завважали, Ніцше бачив в державнім соціалізмі небезпеку для культури, ознаку декаденції. В дальшій консеквенції мусить Ніцше бачити тойже обяв й у фемінізмі, о скільки під сим висловом розуміємо прямованя до сього, аби з природи слабшій жінчині штуч-

но надати мужеські прикмети і права і затерти природню різницю полів. Природа сотворила мудро сю нерівність: вона дала мушину більшу силу, надарила його натуральним інстинктом панованя. Хто отже ставить жінчину на рівні з мушиною, сей — після гадки Ніцшого — йде проти природи, а через се викривляє також культуру. Природа вказала жінчині яко слабшій підпорядкувати ся, служити і слухати; більші права мущини, се права, які дала сама природа сильнішому. Так отже тенденція до еманципації жінок, се для Ніцшого ознака декаденції; се повстане жінчини викликає у нього найостріші кпини. В сім значіню Ніцше — а н ті ф е м і н і с т. Але помилили би ся ми, коли схотіли би шукати у нього так рубашних напастий супроти жінчин як у Шопенгавера; Ніцше має тільки найніжнійші слова поважання для всього того, в чім бачить правдиве призначенє жінчини, головно для материнства. Бож власне завданєм супружества має бути се, аби через найосторожнійший добір сотворити людий будучности. В делікатнім *bon-mot* виявляє Ніцше свій погляд на взаїмні відносини мущини і жінчини: „Щастє мущини — се: Я хочу! — Щастє жінчини — се: Він хоче!“ — Так і се антифеміністичне становиско Ніцшого впливає з льогічною konieczністю з його фундаментальних позицій: він антифемініст в таким самім значіню, в яким він й антисоціяліст: він ворог усяких прямовань, що зміряють штучно вирівнати сю природню нерівність людий. Культура повинна навіязувати до природи і вести далі її діло, а не сьміє їй супротивляти ся.

Один зі звичайних аргументів, на який звикли покликувати ся вороги жіночої еманципації, се висший розум мущини. У Ніцшого не найде-

мо того закиду і не можемо таки найти, бо се була би у нього неконсеквенція. Бо Ніцше високо цїнить у мушин лише волю і жажду сили. Розум ставить Ніцше доперва на другім місці. Де як де, але в сій точці найбільше уявляєть ся залежність Ніцшеґо від Шопенгавера. Для Шопенгавера власне воля першорядна, розум доперва другорядний; розум — після нього — се тільки сьвітло, яке воля засьвічує собі, отже се тільки орган волі. Що правда, то в дальшій ході відтак у сїм другоряднім, пізнійшій розумі бачить Шопенгавер, — як би так сказати, — освободителя волі від її нескінчених мук; в науці, а ще більше в штуці творить розум квієтиви для несупокою йдучої все вперед без випочинку волі; і коли розум вириваєть ся із служебности волі, освободжає й себе самого, а також й волю від мук.

Ніцше ріжнить ся від Шопенгавера цілком прінципіально: власне у засніченю волі розумом бачить Ніцше основу декаденції людскости. Власне там, де розум висуваєть ся понад волю, там уже приложено сокиру до коріня волі, там воля слабшає, енергія параліжуєть ся, природній інстинкт викривляєть ся. Первісну могучість інстинктів і взагалі опираючу ся на ній силу і енергію борби за істнуванє взяв Ніцше, як знаємо, від Дарвіна; і власне на основі сього дарвінівського прінципу надає Ніцше Шопенгаверіанізму напрям позитивний. Тим способом виясняєть ся отже також ся незвичайна ціха антіінтелектуалізму цілком природно з виказаного нами підставового прінципу фільософії Ніцшеґо. — В той спосіб дійшло до того, що Ніцше, сам чоловік найгарніщої і найсубтельнійшої духової культури, виступив проти панованя розуму і проти перецінюваня інтелек-

туального образования. В інтелекті бачить він власне, — висловлюючи ся його власними словами, — тільки „малий розум“ чоловіка; „великий розум“ чоловіка — се тіло, себто воля зі своїми інстинктами і чинами, в котрих і з котрих промавляє впрост мудрість природи. Повстане і поширене культури треба завсїгди приписати впливам індивідуальностей, обдарених сильною волею; упадок культури починаєть ся всюди там, де просвіщене ослаблює первісну волю: так особливо було в Греції з хвилею виступу Сократа. Проти нього звертаєть ся Ніцше остро як проти представителя гіпертрофії розуму, розпаношеного на некористь первісної енергії волі. Сократ для нього, — се тип сухих учених, що своєю розумовою діалектикою висушують волю. В такий спосіб треба розуміти Ніцшого, коли він виступає проти учених, а навіть проти самої науки, навіть коли вкінці кпить із прямовання до правди взагалі. Власне зі становиска Шопенгавера всяка чинність інтелектуальна, — се тільки „уявлене собі чогось“ в сїм значіню, що всі витвори сього інтелекту мають характер тільки думки, себто феноменальний. Цілий сьвіт, се для Шопенгавера тільки „уява“, тільки злуда. Консеквентно нема далі також для Ніцшого „правди“ в давнім значіню сього слова. „Нема правди“ — каже разом із Асасинами. Але улудні уяви розуму не мають всі однакової вартости, або інакше — не всі позбавлені вартости в однаковім степені: сю поправку впроваджає тут погляд дарвіністичний. З посеред улудних уявлень деякі сприяють житю, а иньші гамують його; dokonуєть ся поміж ними селекція і позістають лише сї, котрі сприяють житю, а иньші гинуть. Такі житю пособляючі іллюзії називають люди „правдою“. Антиінтелектуалістичний

напрям Ніцшого доходить тут отже до могутнього перевероту дотеперішнього поняття правди, надаючи йому нову вартість: поняття правди, що здавалося бути незалежне від впливу волі, мусить тепер також служити волі, жаді життя; поняття улуди губить свій негативний зміст і набирає позитивного характеру як средство життя, як орган волі, знарядє сили.

Ми навели передше першу половину гасла Асасинів: „Нема правди“; друга, — як знаємо, — звучить: „Всьо вільно“. Се гасло, яке сам Ніцше цитує і хвалить, веде нас само про себе знова до тої тенденції Ніцшого, від якої ми розпочали наш виклад його науки, а якою й закінчуємо його — се т. зв. антіморалістична тенденція. — Ми бачили, що ся тенденція майже лише одинока з цілої філософії Ніцшого знана широкій публиці, що вона се тільки частина, хоч і дуже важна, в цілости його науки, і лише як частина входить в склад далекосяглого погляду на світ і життя. Сам Ніцше бачить у своїй теорії моральности тільки частину своєї фізіології або радше своєї біології. І дійсно ся тенденція антіморалістична дасться вивести цілком природно і конечно із сього загального основного принципу Ніцшого: а се власне з того позитивного звороту Шопенгаверівської науки про волю, доконаного під впливом дарвінізму. У Шопенгавера самого моральність була рівновагою його посимістичної метафізики волі. В дикій жаді ведуть борбу між собою поодинокі осередки волі, заподівають собі болі і кривди, аж до хвилі, коли вони, — після Шопенгавера, — не пізнають, що в самій суті вони ідентичні, а заподівають собі зло; тоді починають співчувати і помагати собі так, що відтак із співчуття вироджують ся всі инші

чесноти: любов ближнього, виrozumілість, справедливість: а се співчуванє доходить серед обставин аж до самовідреченя, аж до аскетизму.

З точки погляду Ніцшого, що притакує жадї житя і борбі за істнованє в повисше вказаний спосіб, се цілком консеквентно, що Ніцше в противенстві до Шопенгавера обнижає вартість сих чеснот, а навіть заперечує і відкидає. Ходить нам тепер очевидно не про се, о скільки ся консеквенція Ніцшого річево правдива, або хибна, а тільки про се, о скільки вона під зглядом формальним виступає як слушне наступство раз прийнятих заложень; і тут можемо зрозуміти, длячого Ніцше почував ся змушений до витягнення такої своєї консеквенції. — Головно є дві дороги, по яких Ніцше дійшов у своїх думках до того незвичайного виводу.

По перше — приймає він закон житя: те, що сильне, побіджає і повинно побіджати; те, що слабе, гине і повинно гинути. — „Смерть слабому“ — каже він. Отже се також проступок супроти закона природи, коли підпираєть ся і вдержуєть ся при житю се, що природа сама призначила до загину. Співчутє для слабих і нужденних повздержує лише їх загладу, рішену природою. На лад дарвіністичної теорії про добір, а може також на лад ведучих до ціли постанов і звичаїв старинного сьвіта (котрий Ніцше, як ми бачили, ставить дуже високо), жадає Ніцше впрост безмилосердя супроти того, що слабе: належить навіть ще промостити йому дорогу до загину, рішеного природою, а не вільно штучно вдержувати його при житю, для нього самого на муки, а на кривду для иньших. Не вільно опирати ся процесови селекції, доконуваної природою. Що природа призначила на

загладу, того чоловік не повинен вдержувати при житю. Що природа розділяє, того чоловік не повинен лучити: а іменно, істот сильних, здібних до житя зі слабими і до житя нездібними, не лучити істот здорових з істотами хорими. Хорий повинен мати принаймні на стільки відваги, аби „виніс ся по тихо“. Богато ще таких людей, що думають, що пересада можлива також і в області гуманности; і в них то впали науки Ніцшого на родючу землю. Вони радо слухають нової науки про те, що треба бути твердими, слухають перестороги, аби не були мягкими у співчутю. Ніцше без устанку накликає: будьте тверді; самі розжалоблюєте ся безпотрібно і ослаблюєте свою житеву силу, коли для нездібних до житя оказуєте співчуте, милосерде і любов. — Тверда се наука, та наука твердого і закаменілого серця зглядом усього, що слабе і нещасне. Але так само, як впливає вона льогічно з прінципу Ніцшого, так також психольогічно й се зрозуміло, що вона не рідко находить для себе признанє. Бо власне декому видаєть ся, що наші заведеня переходять уже всяку міру гуманности; а таким сучасним струям як раз на руку ся наука Ніцшого.

Так нпр. в Америці — в країні, де заборонюють імміграцію хорих, де навіть в деяких поодиноких державах заборонюють женити ся з хорими, — великий міліонер Андрій Карнеджій виступив енергічно проти того, аби видавати міліони на калік і старців хорих, замість виховувати сильних, молодих людей, але бідних — на мужних і творчих мужів; він сам видає багато міліонів на сю послідню ціль, але ні одного гроша на першу. Він виходить з тої точки заложеня, що той другий спосіб поступованя принесе нації далеко більше хісна, чим перший. Сей

муж може й ніколи не чув про Ніцшого, але в сій справі думає так само, як він. Бож для Ніцшого власне в першій мірі ходить про вироблене здорової, сильної людскости через загладу всіх слабих, несильних одиниць. Ніцше бажає, щоби люди самі провадили далі процес селекції природи, як се проповідає уже Плятон у своїй науці про державу. А Ніцше є тої гадки, що передвчасне співчутє для слабого перешкаджає тенденції до селекції і повздержує її. „Смерть слабому“ — отсе виразне його гасло.

Друга дорога, якою Ніцше дійшов до свого невмолимого антіморального становиска, — се історична. Поступ в історії сьвіта, що-раз висший розвій культури, се є — після гадки Ніцшого — в дійсности лише наслідок війн, се робота суворой беззглядности, жажди панованя і самолюбства. Він думає, що всі великі поступи завдячуємо великим завойовникам. Але сі побідники поступали у своїх ділах не цілком після моральних заповідий, але в богатях разох робили те, що традиційна моральність зове „злом“. Возьмім нпр. війни саскі Кароля Великого. Такі могучі індивідуальности, персоніфікуючі волю — в історії сьвіта, стоять понад звичайним осудом, що руководить ся дитячими поняттями добра і зла. Звичайний, моральний осуд не може подоліти їм панським. геройським натурам. На них справджуєть ся се, що власне такі прикмети, які пятнує звичайна моральність, пособляють житю.

Очевидно, що маси тих, що їх о много за много, живучи під владою таких панів, назвали їх діла „злыми“, себто їм особисто немилими, а знов противно прикмети лагідности і поблажливости назвали „добрими“, себто їм особисто милими. Але первісно „добрий“ значить стільки,

що шляхотний; добрі, се власне сї панове, володарі; а первісно „злий“ значить стільки, як не-шляхотний; злі — се первісно власне сї малі людці, сїра товпа. — Доперва з бігом часу надано сим висловам значіне цілком відворотне. Зразу „добрими“ — були завсїгди пани і їх панські прикмети. Отже було се вже викривленим виверненем сього слова, коли надали йому се маломіщанське значіне, що опісля значило: лагідний, добрячий, поблажливий. Пан та натура панська не може власне бути ані лагідна, ані добра, ані поблажлива. Невзрушимість та як найбільша енергія — отсе сї правдиві панські прикмети; лише сїра товпа назвала їх „злыми“, бо вона особисто під ними терпить; але сама річ лише зискала на сїм: культура стала можливою тільки завдяки завойовникам, панам та їх панським прикметам.

На сій отже дорозі, на основі того ніби історичного огляду, дійшов Ніцше до сих ославлених думок, в яких дотеперішню оцінку моральну вивертає до гори ногами: до сього „відвернення всїх вартостей“. Він з демонічною певністю виводить консеквенцію із сього заложеня, що звучить: природа бажає прав сильнішому і проте цілком слушно воля сильнішого пригноблює слабших у борбі за істнуванє. З сього заложеня доходить він до того окричаного розріжнюваня моральности, на моральність панів і моральність невільників. — Моральність невільників (вслів сей находимо вже у Шопенгавера) вимагає і славить лагідність, вирозумілість, слабість, поблажливість, милосерде, — але се сама неприродна сентиментальність. За се моральність панів, яка після нього опираєть ся в самій природі, в її волі, се поступованє панів, що з беззглядною енергією, а навіть з дикою суворістю робили собі завсїг-

ди слабших своїми слугами. Зі становиска моральности панів — добрим є всьо, що сильне і що дає силу; а злим, що слабе та що ослаблює. „Добрим“ — називає отже моральність панів отсі прикмети: мужність, відвагу, енергію; а „злим“ — зове слабість, боягузство, уяглисть, пожертвованє. В такій звязи висказав Ніцше також й сі ославлені гадки, в котрих попадає в остаточну скрайність, щоби лише як наймаркантнійше виріжнити своє становisko суперечне зі звичайними і традиційними понятями. Для панів визискуване сірих мас — се само собою зрозуміле, так само, як „хижі птахи пожирають з чистим сумлінням слабї ягнята“. — Пробудженє нечистого сумління і почутя вини приписує Ніцше рівнож дегенеруючому впливови моральности невільників; а як найвисший верх сьої деправації уважає він знова християнство з його понятєм гріха, доведеним ніби то до найбільшої дурноти. Так зв. нечиста совість — се тільки закинена до серця тривога і безпотрібне хоробливе мученє себе самого. Здорові люди роблять се, що з природи своєї мусять робити, з чистим сумлінням. Але ми, люди культури, се як сі „освоєні зьвірі домашні“; ми затратили наші первісні інстинкти і стали „ласкавими“ і „невилічимо нездарними“, невільниками лихо понятого альтруїзму, не своїми власними панами, а тільки людьми череди, а не людьми-панам.

Для таких людий-панів сотворив Ніцше голосну назву „надлюдий“, а радше взяв її від Гетого (який сам запозичив ся нею у Гердера). Та вислову „надчоловік“ уживає Ніцше в по-

двійнім значінню; а треба знати, що без зрозуміння сього подвійного значіння була би незрозуміла ціла його наука. Раз вислів „надчоловік“ значить, що се поодинокі представителі високої людскости в розумінню Ніцшівським в минувшині, визначні індивідуальности, що ідеал людий-панів реалізували в собі історично, отже: се історичний надчоловік. В другім знова значінню означає „надчоловік“ загальний ідеал людскости, котрий здійснить ся в будучности через безнастанний розвій і добір, отже: се ідеальний надчоловік. Коли в сім останнім разі назвемо се надродом, то можемо се в першім разі назвати надлюдиною. Такими надлюдьми в історичному значінню були Александер Великий, Цезар, Август, Карло Великий, Цезаре-Борджія, Наполеон; особливо обох останніх згадує Ніцше часто, аж надто часто. Коли Ніцше шукає в минувшині представителів своїх „людий-панів“, там слова його набирають з неминучою konieczністю майже брутальности: бож тоді мусить він боронити ці історичні індивідуальности з усіма їх похибками, а навіть з їх проступками; в таких уступах своїх творів відбігає Ніцше також найдалі від теперішнього ідеалу гуманности. Де Ніцше описує історичного надчоловіка, там затрачує він усяку міру і границю. Натомість набирають його слова поетичної могучости і логічно-переконуючої сили, як лише зачне говорити про ідеального надчоловіка будучности. Се власне відноситься до особливо до його найбільш знаного твору: „Так мовив Заратустра“. Після того, „надчоловік“ — се новий рід людий, котрий має повстати з теперішнього типу „чоловіка“, яко нова аристократія людскости, будуча аристократична людскість. А станеть ся через

добір і дідичність, через плянове і свідоме плеканє. Сього чоловіка будучности наділив Ніцше більш симпатичними рисами, ніж які се ми бачимо на сих розбишацьких людях минувшини. В образі надчоловіка, якого нам показує у „Заратустрі“, уступають сі пересадні і самлюбні риси безмилосердності і безпотрібної суворости на задній плян. Начеркнений чоловік будучности представляєть ся взагалі знова не так дуже абстрактно індивідуально: тут ходить про цілий рід, а не тільки про одиницю як таку. Рід як цілість має бути піднесений на висший степень; мають повстати самі індивідуальности сильні, але свідомі також своєї лучности яко члени того самого роду, свідомі відвічальности власне супроти сього роду, якого метою — що-раз висший розвій. Яко члени сього нововиплеканого в будучности надроду — будуть одиниці таки змушені, аби мали згляд так на рід як цілість, як також на иньші одиниці. Поодинокі люди-пани мусять отже мати згляд так на себе, як і на рід самий. З сього роду будучности має бути усунене всьо те, що нагадує слугу, невільника, череду; треба буде виховати самих свідомих своєї гідности, добірних і самостійних панів, людей волі, котрі у собі самих носять закон для своїх діл, але почувують себе звязаними сим законом, що самі собі його надали; добірних людей, повних чинної мужности, натури, які також добровільно беруть на себе терпіня, бо знають, що терпіне — се конечний чинник і мотор житя. Без наріканя і стогнання, але в гідному запанованю над собою, з радісною відвагою, — як мужні стоїки, — зносять сі люди терпіня істнованя: *amor fati* — отсе те чарівне слово, що їх зміцняє і оуружує на всі болі. Тільки філістерські нату-

ри невільників стогнуть під вагою терпіння, але визначні героїчні натури панів беруть на себе терпіння сього сьвіта радо, а навіть з радістю в серцю, бо знають, що сі болі належать до сьвіта, що се лише тло, на якому енергія життя і радість життя тим яснійше змагається, що се разом *conditio sine qua non* — ділання; а в ділання і твореню знаходять вони, сі панські натури, своє щастє, а не в уживаню. Ради сього ділання спокійно зрікаються ся багато річий; вони тверді зглядом самих себе, але повні радости. Всьо, що сумне і понуре, не має місця в сьому суспільстві. З душних катакомбів християнських виходять вони на денне сьвітло, ясні, веселі і рішучі; се не аскети в давнім значіню, що відмовляють собі найконечнійших потреб ради містичного уроєня, але аскети в дусі старинних мудрців, що уникають пересади, аби не притупити своєї енергії житевої, що вправляють ся (се первісне значінє слова „аскейн“) в панованю над собою самими, аби осягнути в повній мірі ідеал цвітучої тілесности. Такі мужі суть веселі і радісні як діти; і про таку отже будучу „країну дітий“ мріє і поетизує нам Ніцше, заглиблений в „*meditatio generis futuri*“. Такі мужі — се боги на землі: істоти творчі, що беруть самі в свої руки свою судьбу і свою будучність. Бо ніхто не може виручити чоловіка в сповненю сього обовязку; нема Богів, котрі творили би і нам могли стати на перешкодї в твореню. Чоловік сам повинен і мусить „сотворювати вартости“, аби „землі надати якийсь зміст“. Ніхто не може надати сьвітови змісту і вартости, як лише сам чоловік. Так отже тяжить величезна відвічальність на чоловікови будучности, котрий свободний від обману минувшини споглядає ясным, зимним і тверезим зором

всесвітowi в лице. В цілій історії лише один нарід здійснив до певного степеня сей ідеал: се Римляни; бо тепер пересуваєть ся перед очима нашого філософа діяльний Римлянин, а не як у першому періоді естетичний Грек. Римляни були таки будь-що-будь того рода людьми-панами. Але Ніцшого ідеал чоловіка будучности виходить далеко поза межі сього історичного взору; бож у Римлян власне релігійний обман відгравав одну з важніших роль. А люди будучности в сім власне згляді — се передусім „люди свободні“. Щож се свобода в тім значіню? Вже Спіноза у своїй етиці подає ідеал чоловіка свободного, „*homo liber*“. Послухаймо, як се розуміє Ніцше: Що се свобода? Се — „мати волю і відвагу відвічальности перед самим собою, перестерігати віддалі, яка ділить нас (від товпи людей несвобідних), бути рівнодушний на трудно, прикrostи, нужди, а навіть на саме жите. Бути готовий жертвувати для своєї справи людей, не виймаючи й себе самого. Свобода значить, що мужні інстинкти раді до війни і побіди возьмуть верх над иньшими інстинктами нпр. над інстинктом щастя. Чоловік, що став свободний, а о скільки більше дух, що став свободний, топче ногами сей низький рід вдоволення, про яке мріють купці, христіяни, корови, жінки, Англійці і иньші демократи; — чоловік свободний, се войовник, се чоловік борби“.

Такі люди свободні, яких ідеальний образ начеркнув Ніцше в сих різких, — можна сказати аж занадто різких, — висловах, — се люди, так сказати би, „обоятнійші супроти житя“. Очевидно, вони люблять жите, вони люблять всьо житеве, всьо здорове, се ми знаємо. Але вони люблять жите не для самого житя ради, але як средство, що веде до ціли. А ціль житя: се —

ділати, творити; се забіги жажди сили в найшляхотнійшій значіню сього слова. Таким способом чоловік у сім ідеальнім значіню — може найти ся в такім положеню, що для висших цілий буде жертвувати холоднокровно не лише жите иньших, але навіть своє власне жите. Але ще й в иньшій значіню сі свободні люди рівнодушні супроти житя. Жите може довести нас до сього, що не зможемо ані ділати, ані творити. Так нпр. хвороба може нам евентуально раз на завсїгди вирвати оружє з руки. Тодї сей чоловік-пан стає також паном житя і смерти: тоді може він свободно і самостійно рішити: і покинути жите, а вибрати смерть. „Свобідна смерть“, називає Ніцше сей чин, для якого наша моральність невільників, наша мова невільників винайшла таку огидну назву, а яка прецінь видавала ся для шляхотного Грека та Римлянина як само про себе зрозуміле право пана. І коли вони вибирають смерть, сі люди-пани, то не роблять се скрито і з жальом, або з нечистим сумлїнем, але явно і свободно, в кружку приятелїв і рідних; так — вони сьвяткують сю „смерть свободну“, як яке сьвято, веселі і радісні як завсїгди.

Такі виїмкові випадки не промовляють одначе проти загального прінципу; вони радше потверджують правило: радість житя, радісне понятє житя і справедлива, здорова оцінка його. Свобідні люди люблять сю землю, люблять сей сьвіт. Такі люди будучности, такі „надлюди“ одушевляють ся повно і цілковито словами Гетого: „Для мужнього сей сьвіт не пустий“, і длятого вони також „не оглядають ся за другими сьвітами“, як се роблять сі, що уважають сей сьвіт як „долину плачу і сліз“ і бажають собі та мріють про „ліпше на другім сьвіті“, як се вони називають. Якогось сьвіта поза с им сьвітом,

якогось „надсвіту“ нема для Ніцшого і його людей, і не може бути для них; його люди не потребують такої „потіхи“, бо вони вже сему світові надають зміст і вартість через свою волю, а також до важкості життя на сім світі забирають ся по мужеськи і для того її поконують.

Такі „надлюди“ отже, се також самотні люди, які зможуть освоїти ся з сьою гадкою, що жите се повтараєть ся по безконечні рази, що всьо повертає по нечислим рази, що докладно той самий процес світа з докладно тими самими сонцями і зьвіздами, тими самими землями і місяцями, тими самими горами і морями, тими самими рослинами і звірами, тими самими людьми з їх терпіннями і радощами — все і все і все повертаєть ся знова на ново... „Те саме жите, докладно те саме жите ще раз, ще жити безчисленні рази“ — хтож міг би з дотепішних людей того собі бажати, хто зміг би хочби перенести сю гадку?! А „надчоловік“ — втішаєть ся при такому вигляді; він один досить сильний, щоби не піддати ся і не впасти під вагою сьої страшно глибокоумної гадки. Ся гадка, се власне релігія надлюдей, се їх воля, їх надія, — бож вони люблять жите, а мають право й силу його любити, бо вони надали йому зміст і вартість через свою творчу силу.

Але найбільшої вартости набирає се жите власне через се, що воно вічно повтараєть ся на ново. Що за нову велику, майже страшну відвічальність вкладає Ніцше на свого чоловіка! Вони повинні своє жите так уладити, щоби воно й гідне було того вічного повороту. Для пересічного чоловіка ся думка того вічного повороту страшна. Але чоловік Ніцшого тішить ся на згадку сього „вічного повороту всіх річий“, ра-

дуєть ся, що природа по певних періодах повторює гру сього світа докладно в той самий спосіб, і вічно знова на ново. Давня мудрість, мудрість Пітагорейська виходить знова тепер на денне світло по довгих тисячах запавших літ. Отсе — наука Ніцшого про кінець світа, про вічне жите, його есхатологія. В сій науці завершуєть ся його філософія; вона — се конечно потрібний останній камінчик того дивного склепіння, через яке хоче Ніцше впровадити нас як через обширну, на розвір отверту браму в нові, світлі часи.

Наше завданє скінчене. Ми показали, що думки Ніцшого мимо їх афоризмової форми, мимо їх несистематичного укладу творять строго замкнену цілість, відповідаючу всім вимогам логіки; вони впливають із внутрішньою конечністю з одного основного принципу і вяжуть ся в один безпереривний ланцюх. Коли раз зрозуміли ми філософію сього мужа в її основі, так зрозуміємо також його на позір парадоксальні думки яко неумолиму консеквенцію з його основного принципу. Але ми радо признаємо й се: крім своєї головної струї маємо у Ніцшого ще багато иньших побічних і підрядних струй, як се зрештою лучаєть ся також й у иньших мислителів. Нам ходило лише про се, аби зрозуміти те, що найважнйше в його істоті, що се не випадкові духові блискавиці його парадоксального ума, але що се конечні атрибути його індивідуальної субстанції. Певно, світло, яке кидає Ніцше навколо себе, заломлюєть в тисячних призмах, одначе в тій яскравій і часто ошоломлюючій обильности іскор його

духа повертають прецінь певні, сталі риси; а нашим завданєм було виказати сї ціхи.

Ми обмежили ся в нашім завданю лише до самого виложеня фільософії. Супроти частого і прінципіально хибного розуміня науки Ніцшого ми уважали як найважнійше дати об'єктивний виклад його поглядів. Критику сьої науки ми лишили на боці, бо не було се нашим заміром. Бо критика фільософічної теорії, о скільки вона не є виключно іманентна і не обмежаєть ся до логічної консеквенції і згідности думок, залежати буде завсїгди від становиска, яке займає кождий читач. І ми мусимо також полишити се кождому читачеві, нехай він сам оцінює сю нову науку після своїх власних заложень і досвідів. Одні будуть її осуджувати, другі хвалити, иньші в части признають рацію, в части відкинуть. Але всі мусять признати, що наука Ніцшого, се гідний уваги сучасний фермент, якого не можна легковажити. Ми за мало сказали би, колиб як звичайно сказали лише, що вона „побуджує до думаня“... Наука ся не лише побуджує до думаня, але взбурює. Вона бурить у злім і добрім значіню. З одного боку вона робить переворот і в руках неосторожного і незрілого чоловіка може ділати як інтелектуальний і моральний динаміт. А з другого боку знова вона бурить також і в добрім значіню: вона може отрясти нас із „догматичної дрімоти“ і змусить нас до ревізії і нового угрунтованя наших інтелектуальних і моральних дібр і вартостей. Те, що правдиве, вийде ціло з тої огневої проби. А в тім значіню буде також й ся борба животворна.

Конечне услівє хосенної дискусії з противником, се основне зрозумінє його твердження, або як в сїм разі, його заперечувань. Без основ-

ного зрозуміння нема що думати також про успішне поборюванє того, що хибне в сій блескотливій науці. Без основного зрозуміння не можливо також успішно поборювати сї небезпеки, якими грозить та наука. Тільки тоді, коли уми зрілі запізнають ся основно з тим його поглядом на сьвіт і житє, зможуть вони запобігти надужитям, до яких ся наука може піпхнути уми незрілі.

ДОПОВНЕНЄ.

Після відчиту й відтак у дебатах просили мене, аби я подав коротко також й інші нитки Ніцшівської філософії, про які згадував повисше. А що також у кількох рецензіях на мою книжку висловлено таке саме бажанє, то додатково про се як найкоротше подаю ще слїдуючі мої уваги.

Як виходить само з себе з моїх висновків, то Ніцше антіметафізик. Коли ще в першій своїй періоді признає рацію метафізики, і то спеціально Шопенгаверівської, то в другій і третій періоді стоїть на основі (філософічного) позитивізму, в сїм значіню, як се спрещизував Комт, Міль розширив, а Ляс (Laas) оправдав доказами. Коли отже в сій звязи розуміємо під „метафізикою“ науку про трансцендентальний реалїзм існуючий поза і понад сьвітом змисловим, то антіметафізичний позитивізм ограничуєть ся до сего видимого сьвіта, позитивно доказаних фактів. В сїм значіню виступає Ніцше проти

метафізиків, як „позасьвітовців“, що приймають як доповнене сього зміслового світа, ще світ другий поза, чи понад нами.

В дальшій ході сеї думки — Ніцше являється також антиплатоніком. Платон протиставляє світові повстання (гігномена) світ буття (онта), в значінню Елеатів, котрі признають незмінному буттю одиноким правдивий реалізм. Разом із Гераклітом, котрого Ніцше дуже цінить, заперечує „філософ зі Сільс-Марія“, як сам принагідно зове себе, всьом незмінним, непроминаючим: „Злим зову я се і ворожим людськості: всі ті науки про одність й цілковитість, про неповорухність! Всьом непроминаючим — се лише поетична повість! А поети брешуть за багатом. — Але про час і буття повинні говорити найліпші повісти: повинні вони бути одним гимном та оправданем всякої проминаємості“ (Так мовив Заратустра). — В тім значінню Ніцше виступає проти онтології, науки про вічне і непроминаюче буття, що завсїгди була основою всякої метафізики, ще від часів Платона, проти котрого Ніцше досить часто полемізує.

Та Ніцше не лише антиплатонік, але він також антикантієць, і то противник один з найрізкіїших, а по правді найнесправедливіших. Кант обекти давньої метафізики себто приступне для пізнання буття, замінив на недостижиме для досвіду, річ саму в собі „Ding an sich“. Але також й ся наука йде проти розуміння Ніцшого, а розуміння Ніцшого проти неї. Ся наука, се для нього лише закаптурена метафізика і поборює її в той сам спосіб, як майже всі иньші позиції Канта.

Платона і Канта, як взагалі метафізиків, уважає Ніцше за представителів ідеї, безсвітлого, абсолюту, і власне проти сеї ідеї звертає стріли

своїї сатири. „Безуслівне“ — се в кождім значіню йому противне, і „безуслівні“. „Ніколи ще не зависіла правда на рамени безуслівного“, „Уступай з дороги всяким безуслівним“ (vide Заратустра). Як дійсність не незмінне, безуслівне бутє, а тільки сума реляцій, так також і правда не є нічим незмінним, нічим раз на завсїгди і односторонно усталеним. Ніцше, се релятивіст і антиабсолютист.

„Ідеалїзм“ — се многозначуче слово, якого осторожний мислитель лїпше не повинен навіть вивідати. Але в сїй звязи можна його прийняти як Ляс, в протиставленю до позитивізму, як науку про безуслівне панованє духовости в сьвітї, як чогось дійсно істнуючого і одиноко вартного. В сїм значіню Ніцше антиідеалїст, хоч в иньшїм значіню можна зовсїм слушно назвати його науку за Жоєлом „новоідеалїзмом“. Але сей давнїй ідеалїзм має в Ніцшїм свого найзавзятїйшого ворога.

Та влучнїйше булоб назвати Ніцшого антиспірітуалїстом. Під спірітуалїзмом треба розуміти з одного боку, що душа цілком віддїльна від тіла, як дуалїстичний прїнцип, з другого боку, що тільки душа має тут головне значїне, а тіло, се тільки щось підрядне. В найрізкїйший спосіб звертаєть ся Ніцше проти тих, „що погорджують тілом“, і їм се посвячує особну главу в першій книжцї свого „Заратустри“. „Слухайте менї, мої братя, голосу здорового тіла; се правдивїйший і чистїйший голос, нїж голос тих, що проповідують смерть і посмертне житє. Щирїйше та чистїйше промовляє здорове тіло, досконале і простокутне: а говорить воно про змисл землї. Так сказав Заратустра“. „Збуджений, сьвідомий говорить: тілом я наскрізь, і нічим поза се; душа — се тільки слово

для того щось, що є при тілі. Тіло — се великий розум, многість з одним змислом, війна і мир, череда і пастух. Знарядем твого тіла є також твій малий розум, мій брате, що зовеш його „духом“, мале знарядє, забавка твого великого розуму“.

Останній зворот не дозволяє назвати Ніцшого впрост матеріалістом; можна добачити в сїм навіть певний нахил до науки про несвідоме, а за сим до теології. Але в иньшому значіню, то Ніцше приклонник антітеологічного напряму. Він кпить із звичайної науки про ціль, з науки, котра зводить так легко до віри, в розуміню Ніцшого — до забобону, — в якусь істоту, що вкладає сї ціли. Ніцше йде ще далі в своїм антітеологічнім напрямі: він вказує досить часто на рішаючу роль припадку: се одна з досі переочуваних точок його філософії: „На правду, то благословенєм, а не проклятем є, коли голошу, що понад всіма річами стоїть небо припадок, небо без вини, небо трафу, небо зухвалої покуси; се найдавніше шляхоцтво сьвіта, його звертаю назад усім річам, я спас і вивів їх із неволі цілий. Сю свободу і радість неба ставив я немов сей азурний дзвін понад усіма річима, навчаючи, що понад ними і через них ніяка вічна воля — неможлива... О! небо понаді мною, ти чисте! взнесле! Се лише твоя чистість, що нема павука та павутинь вічного розуму — що ти для мене сей поміст до танцю для божеських припадків, що ти для мене божеським столом для божеських кісток та грачів“. Се пригадує „дитя при забаві“ Геракліта як сотворителя сьвіта, на що Ніцше ще частійше натякує в „Заратустрі“. На иньшій місці тамже голосить Ніцше повстананє ціли з припадків.

Також і в сїм значіню можна і мусимо говорити про антірелігійний напрям Ніцшого. Ми повисше (стор. 41) не робили ріжниці поміж антірелігійністю, а антіхристиянством; докладнїйше взявши під розвагу треба оба дуже відріжняти. Навіть абстрагуючи від ворогованя, особливо з християнством, показує Ніцше таку цілком загально різку антірелігійну тенденцію: за Ксенофоном говорить Заратустра: „Ах, братя, сей Бог, котрого я сотворив, се діло людське і божевіле, як і всі боги“.

В иньшїм значіню можна віднайти у Ніцшого „релігійні“ тенденції, як се зробили Ціглер, Гальвіц і Рітельмаєр, але тоді будемо мали небезпечну гру зі словом „релігія“.

Атеїст Ніцше хоче спровадити людскість з тамтого сьвіта, якого вона сподїваєть ся, на сей сьвіт і напоминає її, аби „надала землі змисл“ і будувала на землі щастє. Але ми помилили би ся, як знаємо, колиб зачислили його до евдаїмонїстів, або хочби до гедонїків у звичайнїм значіню. Протівно, Ніцше антіевдаїмонїст і антігедонїк. Ми знаємо прецінь, що він остро відкидає змаганє до щастя для самого щастя, або хочби змаганє до розкоші ради неї самої; він жадає від своїх людей праці і борби, панованя над самим собою, і коли се мусить бути, навіть аскетизму. Знаємо се вже з його висше наведеного афоризму; так само говорить він також в Заратустрі: „Та я йду проміж народом і маю отверті очі: вони стали меншими і стають що раз менші: та се робить наука їх про щастє і чесноту. Вони також й в чесноті скромні. бо вони бажають вигоди. А з вигодою зійти ся може лише скромна чеснота“. „Ви згинете ще, ви вигідники, через свої численні малі чесноти“.

З тих слів виходить також, що неслухно порівнюють Ніцшого зі Штірнером, (котрий проповідував звичайний егоїзм). В протиставленню до нього можнаби назвати Ніцшого просто антиегоїстом. Ніцше говорить в Заратустрі: „В гору наша дорога, від рода геть до надроду. Але ми гидимо ся звироднілим гаслом: всьо для мене“. Ніцше дуже добре розрізняє поміж сим „хорим самолюбством“, а між „внеслим здоровим самолюбством, що пливе з могутчої душі“; про се останнє говорить він: „У вашім самолюбстві, творці, лежить осторожність та провидіне вагітних“.

В тім самім значінню Ніцше також ворог англійського утілітаризму; зі становиска сього антиутілітаризму, котрому Ніцше дуже часто дає вислів, говорить ся в Заратустрі: „Направду, се хитре я, позбавлене всякої любови, яке шукає своєї користи в користі багатьох: се не початок череди, се її кінець“.

До сього утілітаризму зачисляє Ніцше звичайний егоїзм, відокремлене і відокремлююче себе обмежене поодиноких націй між собою. Такому націоналістичному обмеженню протиставив Ніцше ідеал „доброго європейця“, ідеал будучности інтернаціональної високо образованої одиниці, яка має представляти європейське культурне товариство. В сім антинаціоналістичнім становиску бачимо спадкоємця старинного космополітизму, бо під *Imperium Romanum* затрачували ся також національні ріжницї; горожанин римської імперії — се в сім значінню первовзір ідеалу „доброго європейця“.

Вже з того можна здогадати ся, що Ніцше, який в першій періоді мав дуже патріотичні почування в значінню Вагнера, не міг вже в третій періоді мати великих симпатій для ні-

мецького патріотизму; ся антипатія до німецького духа і всього, що становить істоту нового германізму, йде так далеко, що можна говорити просто про антінімецьке становиско Ніцшого. Чим довше жив він на полудні, тим більше затратував зрозумінє німецького духа, тим більше захоплював ся він французьким духом, а як головного його представителя почитував позитивіста Тена, як рівнож композитора „Carmen“. Вже в своїм першім періоді критикує Ніцше остро німецьку культуру в своїх „Увагах не на часі“, де виступає проти Штравса яко типового „вченого філістра“. Вкінці в германізмі добачує що раз більше отяжілість, варварство, безгармонійність, некультурність, грубоскірість і неджентельменськість. Француз Генрих Ліхтенберґер в дуже тактовний спосіб зібрав і осудив сі осуди Ніцшого про Німеччину в „Lootsen“ (№ 41 і 42, Липень 1901).

В звязи з сим стоїть отже також вкінці антипротестантське становиско Ніцшого. Автор „Антихриста“ в дивний спосіб симпатизує глибоко з католицизмом, серед котрого він так довго жив; затратував через се щораз більше звязь з протестантизмом, а супроти його творця звертає остро інвективи. Для нього Лютер, се неотесаний північний хлоп, який не розумів змислу і духа культури ренесансу; Ніцше говорить тут в змислі гуманізму, в значіню гуманіста Еразма, котрий також виступав проти Лютра в подібний спосіб. В невірі прелатів ренесансу бачить Ніцше образований скептицизм, висшість над ускозорістю релігії людю. Реформація Лютра — се для нього „бунт хлопів духа“; Лютер приймає як хлоп, всьо дослівно, коли тимчасом прелати ренесансу яко приятелі плятонської академії поносили християнство ду-

хово і свобідно. Лютер повздержав великий рух ренесансу і знищив його овочі. Ми отже стрічаємо ся тут — як сказано — з сим різким фільольогічним становиском Ніцшого, яке ми вже передше пізнали як дуже важну складову частину його істоти.

Сим закінчуємо перегляд тих дальших тенденцій Ніцшого, котрі ще крім сих в тексті наведених сімох головних тенденцій заслугують на особлившу увагу.

Пробували ще й з иньшого боку вирізнити ще дацьші тенденції нпр. антільогічну, антиліберальну, антигуманітарну, антидержавну, антиромантичну, але сі містять ся в сих повисше наведених нами тенденціях, тож злишним булоб розбирати їх тут кожду з'окрема.

Викладови закинено в тексті, що він односторонно виводить негативні тенденції Ніцшого. Алеж сам Ніцше бачив в тих негативних тенденціях властиву вартість і знаменність свого виступу. В полишенім творі: жажда сили, сам він зіставляє разом в однім великім афоризмі „Meine fünf Neins“ — спеціально тенденції: антиморалістичну, антихристиянську, антидемократичну, антиромантичну і антисоціалістичну. І так зрештою Ніцше уважає себе завсїгди в більшій мірі за полеміста, ніж за критика: його притакнене житю має в своїй основі багато негаций пануючих переконань.

Для повноти додам іще радо коротку, позитивну характеристику. З наших пояснень виходить, що хочачи запечатати становиско Ніцшого традиційною термінологією, можемо найліпше означити його як оптимістично-волюнтаристичний реалізм. Ніцше — се реаліст в тім самім значіню, що й Дірін (Dühring), котрого нагадує в деяких точках, о скільки оба узнають

одинокі і виключно те, що дане позитивно, емпіричну реальність і о скільки заступають „фільософію дійсности“ (пор. Vaihinger: Hartmann, Dühring und Lange. Ein kritischer Essay Iserlon, Bädcker 1876). Ніцше волюнтарист, о скільки він бачить суть річий і істоту людскости у волі, спеціяльно в „жажді сили“. Ніцше — се оптиміст, о скільки він приймає радо впроваджену нею борбу осередків волі. Але тими всіми назвами означили ми лише що найзагальніше; властиві специфічно Ніцшеанські ціхи не дадуться, як бачимо, передати такими загальними та позитивними характеристиками.

З М І С Т.

Стор.

Передне слово	III—X
Фільософія Ніцшого	11—74
Вступ	11
Три закиди	13
„Ніцше письменник в моді“	13
„Ніцше не систематик“	14
„Ніцше хорий на умі“	14
Стиль Ніцшого	15
Афорист	16
Лірик	17
Символіст	18
Сім характеристикних головних тенденцій	19
антіморалістична	20
антісоціалістична	20
антідемократична	21
антіфеміністична	22
антіінтелектуалістична	23
антіпесимістична	23
антіхристиянська	24
Попередники Ніцшого	26
Властивий основний принцип Ніцшого	29
Розвій Ніцшого до часу його основного принципу	30
Шопенгаверівський період	30
Позитивістичний період	33
Ніцшівський період	34

2,28 (1987)

6719

„Універсал

видає найзнаменитші твори світової літератури та зі всіх областей людського життя а також найзнаменитші твори українських митців. — Передплата на 24 випуски 6

Досі появили ся :

- Випуск 1. *Іван Тургенєв* : Поезії в прозі.
Випуск 2. *Еміль Золя* : Сьвято в Коквілі.
Випуск 3. *М. Ю. Лермонтов* : Демон. (По
Випуск 4. *Фрідріх Геббель* : Юдита.
Випуск 5. *Апулей* : Амор і Псіхе.
Випуск 6. *Кляйст* : Наречена зі Сан Дом
Випуск 7. *Вайґінґер* : Фрідрих Ніцше —
філософія.

Далі вийдуть :

- Випуск 8. *Тургенєв* : Перша любов.
Випуск 9—10. *Когн* : Провідні мужі (Сократ,
тон, Декарт, Спіноза, Кант, Фіхте).
Випуск 11. *Едґар А. По* : Мореля і інші
Випуск 12. *Фр. Польок* : Історія науки про
жаву.
Випуск 13—14. *Бернард Шов* : Цезар і К
патра.
Випуск 15. *Барбе д'Оревілі* : Мєсть жінки
Випуск 16. *Плятон* : Пир філософів.
Випуск 17. *Б. Бернзон* : Арне.
Випуск 18. *Г. Ібзен* : Рицарі півночі.
Випуск 19. *Оскар Уайльд* : Сальоме.
Випуск 20. *Плутарх* : Юлій Цезар.
Випуск 21. *Гофман* : Дожа і Догареса.
Випуск 22.—23.—24. *Емерзон* : Репрезента
людскости.

Редакція і Адміністрація : Львів, Собеско

PA 6719 y